МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **«ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ФЕНОМЕНУ ІНАКШОСТІ В ПРОЗІ О. САЙКО»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0354-у-з
освітнього рівня магістр
спеціальності 035 «Філологія»
освітньої програми «Українська мова та література»
спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»
_____Т. С. Пустовойтенко
Керівник _____ к. філол. наук.,
доцент Н. В. Горбач
Рецензент _____ О. А. Проценко

ЗАПОРІЖЖЯ
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: *філологічний*
Кафедра: *української літератури*
Рівень вищої освіти: *магістр*
Спеціальність: *035 «Філологія»*
Освітня програма: *«Українська мова та література»*
Спеціалізація: *035.01 «Українська мова та література»*

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри української літератури
_____ к. філол. н., доцент Горбач Н. В.
«25» жовтня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу студентці
Пустовойтенко Тетяні Сергіївні

1. Тема роботи *«Художня рецепція феномену інакшості в прозі О. Сайко»*, керівник роботи Горбач Наталія Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ № 397-с від «13» березня 2025 р.
2. Термін подання студентом роботи: 01 грудня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи: *роман О. Сайко «Забута мелодія»; повісті «До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Майже казка», «Кав'ярня на розі»; збірка оповідань «Новенька та інші історії»; літературознавчі праці Д. Білецького, У. Гнідець, Н. Горбач, Т. Качак, В. Кизилової, О. Осмоловської, Н. Шумейко та ін.*
4. Перелік питань, які потрібно розробити:
1. *Теоретико-методологічні засади дослідження феномену інакшості;*
2. *Інакшість у літературі для дітей та підлітків;*
3. *Феномен інакшості як художня домінанта в творчості О. Сайко.*
5. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи (проєкту)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Горбач Н. В., доцент	16.10.2025	16.10.2025
Розділ 1	Горбач Н. В., доцент	16.10.2025	16.10.2025
Розділ 2	Горбач Н. В.., доцент	24.10.2025	24.10.2025
Розділ 3	Горбач Н. В.., доцент	17.11.2025	17.11.2025
Висновки	Горбач Н. В., доцент	28.11.2025	28.11.2025

6. Дата видачі завдання: 16 жовтня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	жовтень 2024	Виконано
2.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	листопад-грудень 2024	Виконано
	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі в конференціях	лютий–вересень 2025	
3.	Написання вступу	червень 2025	Виконано
4.	Написання першого розділу: «Теоретико-методологічні засади вивчення феномену інакшості»	серпень 2025	Виконано
5.	Написання другого розділу: «Інакшість у літературі для дітей та підлітків»	вересень 2025	Виконано
	Написання третього розділу: «Феномен інакшості як художня домінанта в творчості О. Сайко»	жовтень 2025	Виконано
6.	Формулювання висновків	листопад 2025	Виконано
7.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	листопад 2025	Виконано
8.	Захист кваліфікаційної роботи	грудень 2025	11.12.2025

Студент _____ Т. С. Пустовойтенко
(підпис) (ініціали, прізвище)

Керівник _____ Н. В. Горбач
(підпис) (ініціали, прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. А. Проценко
(підпис) (ініціали, прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра «Художня рецепція феномену інакшості в прозі О. Сайко» містить 93 сторінки. Для виконання роботи опрацьовано 66 джерел.

Об'єктом дослідження став феномен інакшості в прозових творах О. Сайко: романі «Забута мелодія»; повістях «До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Майже казка», «Кав'ярня на розі»; збірці оповідань «Новенька та інші історії».

Предметом дослідження слугували художні моделі репрезентації феномену інакшості в сучасній українській літературі для дітей і підлітків, зокрема особливості зображення, функціювання та типологія Іншого у творчості О. Сайко.

Мета дослідження – дослідити особливості формування образу Іншого та специфіку художньої репрезентації персонажів з інакшістю у структурі літературного твору.

У процесі дослідження виконано такі **завдання:**

1) систематизовано наукові підходи до тлумачення поняття інакшості як міждисциплінарного феномену у філософії, психології, соціології, культурології;

2) охарактеризовано літературознавчу рецепцію феномену інакшості;

3) визначено функційно-естетичні особливості сучасної української літератури для дітей та підлітків, окреслено її роль у формуванні етичних орієнтирів читача;

4) проаналізовано тематичне розмаїття творів для дітей та підлітків, у центрі яких постає проблема інакшості;

5) розкрито специфіку репрезентації інакшості в творчості О. Сайко;

6) досліджено, як художнє змалювання Іншого в творах письменниці сприяє розкриттю внутрішніх конфліктів героїв;

7) визначено та систематизовано типи головних і другорядних персонажів, простежено їхню роль у побудові художнього світу творів О. Сайко

Методи дослідження: у роботі застосовано аналітично-описовий метод, що передбачає систематичний відбір, детальний опис та комплексний аналіз обраного матеріалу; структурно-семантичний метод для виявлення та систематизації проявів інакшості в літературному творі; компаративний метод із метою зіставлення концепцій щодо вивчення інакшості та персонажів художнього твору; соціокультурний підхід для розгляду літератури як відображення соціальних проблем, пов'язаних із прийняттям Іншого.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в українському літературознавстві відбувається одна з небагатьох спроб комплексного вивчення репрезентації феномену інакшості в сучасній українській літературі для дітей та підлітків, зокрема в творчому доробку О. Сайко.

Сфера застосування. Результати можуть бути використані для розробки програм позакласних уроків для дітей та підлітків, спрямованих на формування толерантності; у психолого-педагогічній практиці з метою використання

літературних текстів як інструменту розвитку етичних орієнтирів у дітей та підлітків; як основа для подальшого вивчення української інклюзивної літератури.

Ключові слова: ІНАКШІСТЬ, ІНШИЙ, ІНКЛЮЗИВНА ЛІТЕРАТУРА, ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПРО ДІТЕЙ, ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ.

ABSTRACT

Master's qualification work «Artistic Reception of the Phenomenon of Otherness in O. Saiko's Prose» contains 93 pages. To perform the work 66 scientific sources were treated.

The object of the study was the phenomenon of otherness in the prose works of O. Saiko: the novel "Forgotten Melody"; the short stories "To the Gray Mountains", "Birds Always Return", "Almost a Fairy Tale", "Coffee Shop on the Corner"; the collection of short stories "Novenka and Other Stories".

The subject of the study was artistic models of representation of the phenomenon of variety in modern Ukrainian literature for children and adolescents, in particular, the features of the image, functionality and typology of the Other in the work of O. Saiko.

The aim of the study is to represent various characters in the structure of a literary work, as well as the features of the formation of the form of the Other.

The following **tasks** were accomplished in the study:

1) scientific approaches to the interpretation of the concept of otherness as an interdisciplinary phenomenon in philosophy, psychology, sociology, and cultural studies were systematized;

2) the literary reception of the phenomenon of otherness is characterized;

3) the functional and aesthetic features of modern Ukrainian literature for children and adolescents are determined, its role in the formation of the reader's ethical guidelines is highlighted;

4) the thematic diversity of works for children and adolescents is analyzed, in the center of which the problem of difference is presented;

5) the specificity of the representation of otherness in the work of O. Saiko is revealed;

6) it is investigated how the artistic depiction of the Other in the works of the writer contributes to the disclosure of the internal conflicts of the heroes;

7) the types of main and secondary characters are determined and systematized, their role in the construction of the artistic world of O. Saiko is traced.

Research methods: the work uses an analytical-descriptive method, which involves systematic selection, detailed description and comprehensive analysis of the selected material; a structural-semantic method to identify and systematize

manifestations of otherness in a literary work; a comparative method to compare concepts regarding the study of otherness and characters in a work of art; a sociocultural approach to considering literature as a reflection of social problems associated with the acceptance of the Other.

The scientific novelty of the study arose from the fact that in Ukrainian literary studies there is one of the few attempts to comprehensively study the representation of the phenomenon of peculiarity in modern Ukrainian literature for children and adolescents, in particular in the creative work of O. Saiko.

Aplication Field. The results can be used to develop programs of extracurricular lessons for children and adolescents aimed at forming tolerance; in psychological and pedagogical practice using literary texts as a tool for developing ethical guidelines in children and adolescents; as a basis for further study of Ukrainian inclusive literature.

Keywords: DIFFERENCE, OTHER, INCLUSIVE LITERATURE, LITERATURE FOR AND ABOUT CHILDREN, LITERATURE FOR TEEN.

Зміст

ВСТУП …….9

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ІНАКШОСТІ ……..……13

1.1 Поняття інакшості як міждисциплінарної категорії ……...13

1.2 Літературознавча рецепція феномену інакшості ……21

РОЗДІЛ 2. ІНАКШІСТЬ У ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ ……..31

2.1 Література для дитячого читання як засіб формування етичних орієнтирів ……..31

2.2 Репрезентація інакшості в літературі для підлітків ……39

РОЗДІЛ 3. ФЕНОМЕН ІНАКШОСТІ ЯК ХУДОЖНЯ ДОМІНАНТА В ТВОРЧОСТІ О. САЙКО ……..48

3.1 Інакшість героїв як художній засіб розкриття внутрішніх конфліктів та чинник формування толерантного світогляду ……...48

3.2 Типологія головних та другорядних персонажів ……...75

ДОДАТКИ ……81

ВИСНОВКИ ……..83

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Феномен інакшості є одним із ключових понять філософії, психології, соціології, культурології, літературознавства тощо. В умовах суспільних трансформацій питання прийняття Іншого – того, хто відрізняється зовнішністю, поведінкою, переконаннями чи життєвим досвідом, стає особливо актуальним у період, коли суспільство прагне будувати культуру толерантності.

Дітям і підліткам особливо важливо навчитися толерантно реагувати на будь-які прояви відмінності між людьми, тому значну роль у цьому відіграє література, оскільки художні твори допомагають сформувати розуміння та повагу до Іншого.

Твори О. Сайко посідають визначне місце в сучасній українській літературі. Письменниця часто звертається до внутрішніх переживань дітей та підлітків, їхніх страхів, відчуття самотності, пошуку себе та взаємин із суспільством. Повісті, романи та оповідання письменниці зображують персонажів, які стикаються з нерозумінням, упередженням або власними внутрішніми конфліктами, тобто з різними проявами інакшості.

Аналіз творів дозволяє краще зрозуміти художні особливості письменниці й показати, як саме література впливає на формування толерантності в сучасному суспільстві.

Об’єкт дослідження – феномен інакшості в прозових творах О. Сайко: романі «Забута мелодія»; повістях «До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Майже казка», «Кав’ярня на розі»; збірці оповідань «Новенька та інші історії».

Предметом дослідження є художні моделі репрезентації феномену інакшості в сучасній українській літературі для дітей і підлітків, зокрема особливості зображення, функціювання та типологія Іншого у творчості О. Сайко.

Мета дослідження – дослідити особливості формування образу Іншого та специфіку художньої репрезентації персонажів з інакшістю в структурі літературного твору.

Поставлена мета зумовила **такі завдання:**

1) систематизувати наукові підходи до тлумачення поняття інакшості як міждисциплінарного феномену у філософії, психології, соціології, культурології;
2) охарактеризувати літературознавчу рецепцію феномену інакшості;
3) визначити функційно-естетичні особливості сучасної української літератури для дітей та підлітків, окреслити її роль у формуванні етичних орієнтирів читача;
4) проаналізувати тематичне розмаїття творів для дітей та підлітків, у центрі яких постає проблема інакшості;
5) розкрити специфіку репрезентації інакшості в творчості О. Сайко;
6) дослідити, як художнє змалювання Іншого в творах письменниці сприяє розкриттю внутрішніх конфліктів героїв;
7) визначити та систематизувати типи головних і другорядних персонажів, простежити їхню роль у побудові художнього світу творів О. Сайко.

Методи дослідження: у роботі застосовано аналітично-описовий метод, що передбачає систематичний відбір, детальний опис та комплексний аналіз обраного матеріалу; структурно-семантичний метод для виявлення та систематизації проявів інакшості в літературному творі; компаративний метод з метою зіставленні концепцій щодо вивчення інакшості та персонажів художнього твору; соціокультурний підхід для розгляду літератури як відображення соціальних проблем, пов’язаних із прийняттям Іншого.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в українському літературознавстві відбувається одна з небагатьох спроб комплексного вивчення репрезентації феномену інакшості в сучасній українській літературі для дітей та підлітків, зокрема в творчому доробку О. Сайко.

Практичне значення роботи: результати можуть бути використані для розробки програм позакласних уроків для дітей та підлітків, спрямованих на формування толернатності; у психолого-педагогічній практиці з метою використання літературних текстів як інструменту розвитку етичних орієнтирів у дітей та підлітків; як основа для подальшого вивчення української інклюзивної літератури.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення магістерського дослідження виголошено в доповідях:

1) «Художня рецепція феномену інакшості в прозі О. Сайко» (Всеукраїнська наукова конференція студентів, аспірантів, молодих вчених «Українська література в просторі культури і цивілізації», 21–23 лютого 2025 р., Запорізький національний університет).

2) «Війна як виклик інклюзивності суспільства в оповіданні Ю. Іллюхи «Саня» (Міжнародна наукова конференція молодих україністів «Українська мова, література та культура в період війни: виклики та перспективи», 12 травня 2025 р., Інститут україністики Варшавського університету).

3) «Толерантність до Іншого: виховний потенціал збірки О. Сайко «Новенька та інші історії» (Всеукраїнська наукова конференція «Європейські парадигми формування культури толерантності в освіті, медіа, мистецтві», 25–26 вересня 2025 р., Запорізький національний університет).

Публікації. Окремі аспекти дослідження відображено в статтях:

1) Горбач Н., Пустовойтенко Т. Війна як чинник формування інклюзивної культури в оповіданні Ю. Іллюхи «Саня». *Мова. Література. Фольклор.* 2025. № 1. С. 62–67.

2) Пустовойтенко Т. Художня рецепція феномену інакшості в прозі О. Сайко. *Українська література в просторі культури і цивілізації:* збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. С.129–131.

3) Пустовойтенко Т. Толерантність до Іншого: виховний потенціал збірки О. Сайко «Новенька та інші історії». *Європейські парадигми формування*

культури толерантності в освіті, медіа, мистецтві : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (25–26 вересня 2025 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. С. 236–238.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури, який містить 66 позицій. Загальний обсяг роботи – 93 сторінки, із яких 68 сторінок – основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ІНАКШОСТІ

1.1 Поняття інакшості як міждисциплінарної категорії

Інакшість є багатовимірним явищем, яке перебуває у фокусі різних наукових дисциплін – філософії, психології, літературознавства, соціології, культурології тощо. Підвищений інтерес до цієї категорії зумовлений прагненням суспільства сформувати толерантне ставлення до осіб, які відрізняються від більшості. Водночас поняття інакшості не варто обмежувати лише людьми з фізичними чи психологічними особливостями. Воно охоплює й тих, хто володіє винятковими здібностями, має нестандартний світогляд чи стиль життя.

Українські дослідники дедалі частіше звертаються до цієї теми, особливо в контексті переосмислення пострадянського простору, формування національної свідомості, розбудови інклюзивного суспільства та опору інформаційним впливам. Ф. Тихомірова зазначає: «Проблеми «інакших» людей охоплюють різні виміри нашого соціуму – від подолання усталених та новітніх стереотипів у суспільстві до законотворчих актів та рівня медицини і соціальної роботи» [60, с. 60].

У філософії інакшість розглядається на рівні діалогу між «Я» та «Іншим», в основі якого часто з’являється конфлікт. У наш час світ дедалі більше орієнтується на матеріальні цінності, тоді як духовні орієнтири поступово втрачають своє значення. Людина XXI століття часто не замислюється над своїм майбутнім і рідко ставить перед собою фундаментальне запитання: чому зникає здатність до порозуміння не лише між культурами, а й між окремими людьми? Така байдужість до глибинних сенсів буття призводить до поступового духовного виснаження людства.

Не дивно, що сучасна філософія дедалі частіше зосереджується на кризових явищах суспільства. Її завданням стає не лише аналіз, а й пошук нових шляхів розв’язання екзистенційних проблем. Однією з найважливіших

серед них постає проблема взаємодії людини з Іншим – тим, хто відрізняється, але водночас є необхідним для формування суспільства.

Сучасна феноменологічна думка робить вагомий внесок у розуміння цієї проблематики. Вона підкреслює, що людина існує не ізольовано, а у постійному співбутті з іншими. Важливо усвідомити Іншого не як об'єкт зовнішнього світу, а як суб'єкта – самодостатню особистість, яка має власну глибину та впливає на наше самосприйняття. У такій перспективі руйнується егоцентричний погляд на людину, який був притаманний попереднім філософським традиціям. Особистість не може бути визначеною лише через себе саму – вона формується і розвивається лише у взаємодії з Іншим.

Отже, ставлення до Іншого набуває суб’єктного характеру: Я більше не протистоїть Іншому як чомусь зовнішньому, а визнає його цінність, автономність і здатність змінювати самого індивіда.

Питання Іншого вперше стає предметом філософського аналізу в працях Е. Гусерля – засновника феноменології. У його роздумах поняття Іншого та Чужого не мають чітких меж і розглядаються у двоякому значенні. По-перше, Інший постає як закрита суб’єктивність – «монада», що недоступна для безпосереднього переживання. Її досвід відбувається паралельно досвіду суб’єкта, який прагне її зрозуміти, але не може цілком проникнути в її внутрішній світ [див.: 23].

Разом із тим, у повсякденному спілкуванні все ж виникає можливість хоча б частково збагнути досвід Іншого. Е. Гусерль називає це «вчуванням» – здатністю суб’єкта співпереживати, інтуїтивно відчувати внутрішній світ іншої людини. Цей механізм дозволяє подолати межу між замкненим «Я» і зовнішнім Іншим. Причому через це «вчування» відкривається не тільки інша суб’єктивність, а й її світ, тобто реальність, яка постає в індивідуальному сприйнятті іншої особи [див.: 23].

Отож, Інший постає вже не як відчужена проблема, а як учасник процесу спільного формування світу. Інший стає ключем до подолання ізоляції,

індивідуальної свідомості, засобом виходу за межі суб'єктивного простору – до спільного міжсуб'єктивного буття.

Людина постійно перебуває у взаємодії з іншими: вона спостерігає за ними, намагається впізнати, зрозуміти, осмислити їхню відмінність. Інші постають для неї як щось нове, непередбачуване, те, що не вписується в звичну картину світу. Іноді, щоб наблизитися до розуміння Іншого, ми самі маємо подивитися на себе з боку, неначе стати Чужими. Цей парадоксальний стан глибоко розкриває Ю. Кристева, зазначаючи, що Чужий – це не лише зовнішній, але й внутрішній феномен: він мешкає в нас, виступаючи як невидима частина нашої ідентичності. Чужий руйнує уявлення про стабільність і взаєморозуміння, водночас спонукаючи нас до усвідомлення власної унікальності в порівнянні з іншими культурами, соціумами, спільнотами [див.: 34].

У соціальній психології образ Іншого розглядають у тісному зв'язку з процесами соціалізації та формування ідентичності. Під ідентифікацією зазвичай мають на увазі «процес співставлення … унаслідок чого проявляється їх схожість або відмінність» [21, с. 221].

У психології зазвичай виділяють три основні виміри психічної реальності, що охоплюються поняттям ідентифікації та взаємопов'язані між собою:

1. Ототожнення з Іншим, що виникає на основі емоційної близькості.
2. Сприйняття Іншого як відображення власного «я», наділення його власними емоціями та рисами.
3. Переміщення себе у позицію Іншого, коли здатність побачити світ його очима стає способом глибшого розуміння себе [див.: 21].

У суб'єктивістській соціології проблема осягнення життєвого світу Іншого посідає ключове місце, хоча загалом у цій науці вона залишається малопомітною. Така ситуація пояснюється низкою причин, насамперед тим, що соціологія формувалася як позитивна наука про суспільство, орієнтуючись на зразки природничих дисциплін [див.: 27].

У контексті культурологічного аналізу варто зазначити, що в умовах глобалізації, яка зумовлює зростаючу взаємодію між культурами, питання

образу Іншого набуває особливої актуальності. Завдяки інтенсивному розвитку інформаційних технологій та комунікативних засобів усе більше зникає чітке розмежування між локальними культурами та культурами інших народів.

Цей процес стає можливим через доступ до перекладених літературних творів, іноземної музики, кіно, телевізійного та цифрового контенту, що сприяє зануренню в чужу культурну парадигму. Така відкритість до іншокультурного досвіду зумовлює обмін, який, своєю чергою, стимулює соціальний і духовний розвиток суспільства.

У художніх фільмах та серіалах головні персонажі вчаться жити повноцінно, незважаючи на свої особливості: вони долають замкненість, входять у соціум, знаходять кохання та досягають професійних успіхів. Прикладами можуть слугувати повнометражні картини «Зжерті левами» (Велика Британія, 2018), «Портрет дівчини у вогні» (Франція, 2019), «Дихай заради нас» (Велика Британія, 2017), «До зустрічі з тобою» (Велика Британія, 2016) та інші.

2023 року в Україні репрезентували документальний фільм «Гра в сліпоту» про незламність людей з інвалідністю, які не втрачають віри в себе. Режисер та продюсер фільму Руслан Батицький наголошує, що мета фільму – допомогти людині шукати трансформацію через спорт. Такі стрічки в доступній формі доносять до глядачів ідеї толерантності. Крім того, авдиторія має можливість побачити різні моделі комунікації оточення з головними героями й оцінити їхні наслідки, що спонукає замислитися над власною поведінкою в подібних обставинах.

Зіткнення з новим, незвіданим світом викликає в людини потребу пізнання, що веде до глибшого усвідомлення власної культурної ідентичності. У цьому процесі пізнання Іншого стає інструментом самопізнання та саморефлексії, відкриваючи нові горизонти для особистісного і колективного розвитку.

Тому значення проблеми Іншого пов’язане зі специфічними викликами, що відчуває саме сучасне суспільство, концентрованими в такому питанні: що

означає «бути цивілізованим» у наш час? Як писав Ц. Тодоров, це означає не тільки бути освіченим, вміти користуватися виделкою та носовою хустинкою, бо це не заважає декому діяти як варвари, а бути цивілізованим завжди та всюди означає визнавати та приймати людськість інших людей, незважаючи на їхній різний спосіб життя [див.: 66].

Важливий аспект проблеми Іншого полягає в тому, що конструкція знання, на основі якого відбувається соціальна взаємодія, та порядок домінування всередині суспільства тісно пов'язані між собою. Інший означає протилежного до того ж самого. Бінарна опозиція Я–Інший для людського: Я є шляхом до розуміння всіх об'єктів навколо себе, інших людей та самоідентифікації, світу та суспільства. Використання опозиції «подібний–інший» (Same–Other) є центральним пунктом процесу соціальної категоризації та типізації як вирішального аспекту комунікації в суспільстві [див.: 65]. Опозиція «Я – Інший» відіграє важливу роль у формуванні різних соціальних груп і спільнот. У цьому процесі підкреслюються численні відмінності між людьми – ґендер, стать, етнічне походження, територіальна належність, соціальний статус, професія, переконання, політичні погляди, стиль життя тощо. Водночас така дихотомія стає інструментом суспільного домінування. Коли Іншого сприймають у спрощеній формі, його починають трактувати як повністю відмінного [див.: 44].

Актуальність проблематики Іншого не знижується в суспільствах, відомих своїми громадянськими рухами та боротьбою проти дискримінацій, як, наприклад, в США. Упродовж більш ніж 140 років після Акту звільнення, підписаного А. Лінкольном, близько 100 років після параду, очоленого суфражисткою Е. Паул, більш ніж 40 років після промови М. Кінга «Я маю мрію», дискримінація все ще існує.

Дискримінації, відчуження, іншування відчувають й успішні люди нашої країни. Так, Ф. Тихомірова наголошувала, що досвід інакшості супроводжував її неодноразово. Зокрема, під час вступу до Одеського державного університету імені І. І. Мечникова їй довелося зіткнутися з упередженим ставленням:

представники партійних структур запитували про можливе кримськотатарське походження, місце проживання родичів, рік переїзду до Одеси. У цей час від батька вона дізналася про депортацію кримських татар 1944 року та отримала пораду, як давати відповіді на подібні запитання. Дослідниця також зазначала, що її досвід зіткнення з інакшістю виявлявся в трьох вимірах: етнічному, релігійному та соціально-медичному [див.: 60].

Суспільство нерідко виявляє несприйняття інакшості. На думку психологів, за цим часто стоять внутрішні травми та страхи, а також негативний досвід відторгнення з боку найближчого оточення, зокрема батьків. Толерантність починається зі самосприйняття – усвідомлення та прийняття власної індивідуальності створює основу для поваги до Іншого [див.: 56].

Як підкреслює психологиня Н. Давидова, саме страх часто є підґрунтям упередженого ставлення до тих, хто відрізняється зовнішністю, етнічним походження, сексуальною орієнтацією або політичними переконаннями. Його можна умовно поділити на три різновиди:

- страх чужого: люди схильні гуртуватися навколо тих, хто подібний до них, а відмінних сприймати як «чужих»;
- страх автономності: у дитячому віці світ сприймається як єдине ціле з «я», однак дорослішання приносить усвідомлення відокремленості від інших. Це відкриття часто супроводжується тривогою;
- страх втрати ілюзій: чимало людей і далі дотримуються уявлення, ніби всі навколо є доброзичливими, а близькі завжди залишаються здоровими. Зіткнення з хворобою чи інвалідністю нагадує про крихкість цих уявлень, що викликає внутрішній опір і складність у прийнятті.

Час від часу кожна людина може відчувати труднощі з прийняттям інакшості, але якщо відторгнення набуває постійного характеру, це вже свідчить про глибші психологічні проблеми або навіть риси соціопатії [див.: 10].

У науковому дискурсі дедалі частіше порушується проблема сприйняття так званих «інакших» осіб – людей із психічними або психоневрологічними особливостями розвитку, зокрема аутизм, дитячий церебральний параліч,

синдром Дауна тощо. Водночас до категорії «інакших» належать і ті особи, чиї захворювання є набутою або генетично зумовленою формою інвалідності, яка проявляється не від народження, а на певному етапі життя.

Окремої уваги заслуговує соціально-психологічна ситуація в родинах, де народжується дитина з порушеннями розвитку. Такі сім'ї стикаються не лише з емоційною кризою, але й із системними труднощами матеріального характеру – необхідністю постійного медичного нагляду, проведення складних оперативних втручань, забезпечення дитини реабілітаційними засобами, медикаментозною підтримкою, а також спеціалізованим харчуванням. В умовах радянської та пострадянської медичної практики нерідко траплялися випадки, коли лікарі рекомендували батькам «відмовитися» від дитини на користь державного інтернатного закладу, мотивуючи це турботою про добробут родини. Наприклад, відома парааатлетка українського походження, семикратна чемпіонка Паралімпійських ігор Оксана Мастерс (у дівоцтві Бондарчук) народилася в Хмельницькому. З перших днів життя стало зрозуміло, що доля дівчинки буде складною: вона мала низку вроджених вад розвитку, спричинених впливом радіації. Серед них – колінна гемімелія, яка зумовила різну довжину ніг; зрощені пальці на руках за відсутності великих, шість пальців на ступнях, а згодом виявили й відсутність частини шлунка, деяких м'язів рук і зв'язок. Окрім того, дитина народилася без зубної емалі. Через ці обставини батьки відмовилися від неї, і ранні роки життя Оксани минули в дитячому будинку, де вона неодноразово стикалася з насильством. Бідність і нестача їжі були середовищем її дитинства, адже такі заклади часто не могли забезпечити належних умов. Попри все, дівчинка з ранніх років мала внутрішню впевненість, що колись знайде родину та матір, яка її прийме [див.: 63].

Іноді буває, що в таких обставинах батьки виявляють гіперопіку як спробу компенсувати відчуття провини або власну психологічну безпорадність. У соціальній психології сформувався стереотипний образ батьків «інакших» дітей як осіб, які уникають соціальної взаємодії, з недовірою ставляться до

сторонніх, намагаються обмежити контакти дитини з громадським середовищем. Інакшість дитини сприймається ними як особистісна поразка або як покарання, що викликає тривалі емоційні переживання, включно з почуттям провини, сорому, страху та стигматизації з боку соціуму.

Соціальна ізоляція, до якої вдаються деякі батьки з метою убезпечити дитину від можливих ситуацій, які травмують, водночас поглиблює проблему: дитина позбавляється досвіду адаптації до зовнішнього світу, не набуває необхідних комунікативних навичок, виявляє високий рівень тривожності, соціальної настороженості, боязкості, а іноді – підозрілості. Тому надмірна захисна поведінка батьків може мати парадоксальний ефект: вона не лише не сприяє соціалізації дитини, а й ускладнює її, посилюючи бар'єри взаєморозуміння між дитиною та суспільством.

У межах вивчення феномена інакшості як міждисциплінарної категорії нами проведено анкетування серед громадян, які не є учнями, студентами та не працюють у сфері освіти з метою з'ясування рівня їхньої обізнаності з інакшістю, ставлення до представників різних соціальних груп та поширеності дискримінаційних практик у повсякденному житті.

Результати опитування показали, що понад 60% респондентів загалом знайомі з поняттям, однак лише 10% змогли дати чітке пояснення. Така тенденція свідчить про поверхове, інтуїтивне розуміння категорії, що, у свою чергу, вказує на недостатню обізнаність громадян щодо сутності інакшості.

Найбільш дискримінованими групами респонденти назвали людей з іншою расовою або етнічною належністю, представників ЛГБТ.

Цей спектр відповідей демонструє соціально чутливі зони українського суспільства, в яких сприйняття інакшості супроводжується стереотипами.

Результати анкетування дозволяють зробити висновок, що феномен інакшості, попри зростання суспільного інтересу, залишається недостатньо осмисленим у масовій свідомості, що створює підґрунтя для дискримінації та соціального виключення (див.: *Додаток 1*).

Отже, поняття інакшості є складним міждисциплінарним феноменом, що охоплює філософський, культурологічний, соціальний, психологічний та літературознавчий контексти. Його актуальність посилюється в умовах глобалізації, коли взаємодія між культурами та соціальними групами стає неминучою і водночас глибоко трансформаційною для кожного індивіда. Інакшість – це не тільки зовнішня відмінність, пов'язана з расою, культурою, фізичними чи ментальними особливостями, а й внутрішній досвід, що змушує людину замислитися над собою, стереотипами, толерантністю. Саме у ній відображається наша ідентичність, цінність та зрілість.

З погляду філософії, культурології та соціальної психології, Інший постає не як загроза, а як необхідний співучасник людського буття. Його сприйняття, прийняття і розуміння – це шлях до глибшого самопізнання та виходу за межі егоцентризму. Саме через діалог, емпатію та усвідомлення спільного буття відбувається подолання відчуження й формування справді інклюзивного суспільства. Інакшість перестає бути маргінальним явищем і стає нормою соціального різноманіття. Сприйняття Іншого як рівного, повноцінного суб'єкта є основою гуманістичних підходів у сучасній науці, політиці, освіті та медіа. Отже, осмислення інакшості – це як теоретичне завдання, так і необхідна передумова для формування відкритого, толерантного й демократичного суспільства.

1.2 Літературознавча рецепція феномену інакшості

Явище інакшості активно досліджується в літературознавстві, де воно стає підґрунтям для аналізу соціокультурних, етнічних, ґендерних, ментальних та інших «відхилень» від норми, зафіксованих у художньому дискурсі. Вивчення інакшості в літературі дозволяє окреслити межі Іншого, виявити механізми суспільного виключення або прийняття таких персонажів, а також розкрити вплив інакшості на формування художньої картини світу.

У рамках цього дослідження ми будемо керуватися визначенням Н. Горбач, розуміючи під інакшістю «наділення літературного персонажа

характеристикою або комплексом характеристик, які можуть стосуватися фізичного здоров'я, психоемоційного стану, вроджених чи набутих ознак зовнішності, ґендерних, вікових, культурних, релігійних, поведінкових, мовних чи будь-яких інших проявів і тим самим вирізняти його з-поміж оточення» [17, с. 150].

Українська література тривалий час не була інклюзивною в сучасному розумінні цього поняття, адже в ній рідко йшлося про прийняття Іншого як рівного. Натомість була присутньою тема іншування, оскільки література переважно відтворювала суспільні уявлення про «норму» та протиставляла їй Чужого.

У давній літературі образ Іншого найчастіше репрезентувався через образ представника чужого етносу, що виступав ворогом. Характерними прикладами є згадки про татар, турків, поляків (ляхів), котрі протиставлялися козацькому чи посполитому світові. Подібна модель іншування зберігається й на початку XIX століття. Так, у поезії Л. Боровиковського «Козак» образ Іншого репрезентований у постатях ворогів: «дикий татарин», «ворог-москаль», «то турок, то нехрист». Вони окреслені через негативні маркери, що підкреслюють їхню культурну й духовну відмінність від українця-козака.

Однак зі становленням нової української літератури тема інакшості поступово трансформується, пов'язуючись насамперед із проблемою нерівності та маргіналізації. Звернення Т. Шевченка до іншування було не випадковим, оскільки сам письменник із дитинства належав до соціально принижених – сирота, кріпак, людина, яка зазнала відчуження. Тому в його творчості інакшість набуває подвійного виміру: соціального та особистісного. Так, у поемі «Катерина» показано трагедію покритки, якої всі зреклися. Хоч батьки і люблять свою доньку, однак, опинившись у полоні суворих суспільних норм, змушені вигнати її. Т. Шевченко особливо виразно демонструє механізм іншування: навіть батьківська любов не може подолати соціальне тавро ганьби, накладене на жінку. У поемі «Наймичка» інакшість передана в образі жінки,

яка через позашлюбне материнство змушена зректися власної дитини та жити в тіні, виконуючи роль наймички.

Марко Вовчок у повісті «Інститутка» зображує тяжку долю жінки-кріпачки, позбавленої право на власну думку та життя.

Проблему фізичної інакшості порушувала й Леся Українка. Особистий досвід письменниці – передчасне дорослішання, зумовлене важкою хворобою, тривалий період лікувань став підґрунтям для численних художніх рефлексій. У листі до Ольги Косач від 25 січня 1904 року Леся зазначає: «мене всі мої близькі щиро вважають за безнадійного інваліда «…», а я постараюсь доказати, що я таки не до кінця інвалід, і докажу се без слів!» [див.: 35]

О. Кобилянська репрезентує ґендерну інакшість. Її героїні постають як носії жіночої ідентичності, що не вписується в традиційні патріархальні рамки. Зокрема, у повісті «Людина» образ Олени Ляуфер уособлює прагнення до рівноправності з чоловіками, до матеріальної незалежності та права самостійно визначати власну життєву траєкторію. Саме ця позиція маркує її як Іншу в суспільстві, яке вбачає жінку насамперед у ролі дружини та матері.

У сучасній світовій літературі спостерігається помітний зсув у бік позитивного зображення людей з інвалідністю: акцент переноситься з фізичних обмежень на розкриття індивідуальності, внутрішнього світу та щоденного досвіду героїв. Проте рівень поширення інклюзивної літератури в Європі є нерівномірним. Так, під час зустрічі з українськими видавцями на Книжковому Арсеналі 2016 року літературна агентка з Греції Евангелія Авлоніті звернула увагу, що в її країні цей напрямок залишається малорозвиненим і часто сприймається як небажаний. Сьогодні питання інклюзії в Україні особливо загострюється в зв’язку з активним впровадженням інклюзивної освіти. Проте, як підкреслює О. Осмоловська, такі зміни не можуть відбуватися стихійно чи фрагментарно. Вона наголошує, що суспільство є складним і цілісним організмом, а тому будь-які реформи потребують ґрунтовної підготовки й системного підходу, інакше нововведення залишатимуться поверховими та неефективними [див.: 42].

До важливих здобутків інклюзивного напряму в українському книговиданні можна віднести кілька ключових ініціатив. По-перше, інтерес до теми інклюзії поступово зростає серед студентів у вищих навчальних закладах, що підтверджується вибором відповідних тем для їхніх наукових робіт. По-друге, у 2017 році на «Книжковому Арсеналі» у Києві вперше було організовано окремий стенд, присвячений українській інклюзивній літературі. По-третє, створено спеціалізовану онлайн-платформу inclusivebooks.org, яка акумулює та систематизує видання цього напряму, формуючи єдину базу інклюзивної літератури українських авторів. Нарешті, завдяки Міжнародному літературному конкурсу «Коронація слова» було започатковано спеціальну інклюзивну номінацію, що стало важливим стимулом для подальшого розвитку й популяризації цього сегмента видавничої продукції [див.: 38].

Питання інклюзії поступово набуває вагомого культурного й суспільного значення, відображаючись не лише в освітніх ініціативах чи видавничих проєктах, а й у художній літературі. Саме літературний дискурс дозволяє найглибше осмислити досвід інакшості, розкрити внутрішній світ Іншого, показати його місце в соціумі.

У статті О. Гальчук «Інша/Інший у картині світу автора (на матеріалі малої прози Галини Пагутяк)» зображуються два основні типи образу Іншого. Перший формується в контексті протиставлення «здоровий – хворий», де стан тіла або психіки стає головною причиною відчуження персонажа з боку родини чи суспільства. Другий тип – це Інша/Інший як носій альтернативних етичних, філософських чи художніх цінностей, які суперечать усталеним нормам життя. За словами дослідниці, у новелі Галини Пагутяк «Потонулі в снігах» ключові мотиви «відчуження» та «мовчання» розкриваються через призму психічних захворювань. Герої твору мають або вроджені, або набуті психічні особливості, які роблять їх іншими й створюють унікальний сценарій їхнього існування. При цьому оповідачка одна з небагатьох, хто проявляє емпатію та розуміння причин такої інакшості, тоді як більшість персонажів реагує на неї мовчазно або агресивно. Отже, основною ознакою образу Іншої/Іншого в цьому контексті є

невідповідність усталеним уявленням про «норму», зумовлену соціальними стереотипами, упередженнями, страхом перед відмінністю [див.: 14].

У статті Н. Шумейко «Відображення форм взаємодії культур та соціальної інакшості в деяких художніх творах та публіцистичних нарисах другої половини ХХ століття» підкреслено значущість проблеми толерантності, міжкультурної взаємодії та суспільної інакшості в умовах сучасного світу. Дослідниця доходить висновку, що для гармонійного розвитку дитини, яка виховується на перетині різних культур, батьки мають змалку усвідомлювати їхню унікальність і цінність. У контексті соціальної інакшості Н. Шумейко подає толерантність як здатність приймати відносність людських суджень, переконань і точок зору, наголошуючи на необхідності порозуміння між людьми незалежно від їхньої відмінності. Саме на толерантному ставленні до інакшості, на її думку, має ґрунтуватися ефективна соціальна взаємодія. Окрему увагу дослідниця приділяє феномену «чужинця» як утіленню соціальної інакшості. Спираючись на концепцію З. Баумана, вона зазначає, що чужинець – це той, кого суспільство сприймає як «іншого», незрозумілого, часто – небажаного. У есе «Чужинець» З. Бауман окреслює різноманітні типи відчужених осіб і аналізує механізми упередженого ставлення до них, що базуються на нерозумінні й нетерпимості. Н. Шумейко також розглядає приклади вияву соціальної нетерпимості, серед яких упереджене ставлення до етнічних меншин, що в окремих випадках набуває проявів геноциду. Узагальнюючи, дослідниця наголошує, що соціальна інакшість охоплює широкий спектр суспільних явищ і форм існування – бідність, сирітство, усиновлення, дискримінацію, булінг, становище етнічних меншин, інклюзивність тощо. Усе, що стосується людського буття в соціумі, може виступати проявом соціальної інакшості [див.: 62].

Комплексно аналізуючи трансформацію образу Іншого у фентезійній прозі перших десятиліть ХХІ століття, А. Гурдуз акцентує на його зростаючій сюжетотворчій та світоглядній ролі [див.: 22]. У науковому контексті інакшість осмислюється не як виключно відхилення від норми, а як багатовимірна ідея,

яка реалізується в межах фентезі в різноманітних соціокультурних, національних, ґендерних, історичних та етико-психологічних вимірах.

Одним із головних аспектів, який висвітлює автор, є нова конфігурація базового фентезійного конфлікту, що обумовлює ускладнення функціювання Іншого як персонажа. Інший більше не редукується до чітко негативного чи загрозливого образу, натомість набуває ознак складної особистості, здатної до морального вибору, сумнівів або навіть до позиціювання поза дихотомією добра і зла – на третій, нейтральній позиції. Отож, Інший часто виявляється в опозиції не лише до головних сил протистояння, а й до самого дискурсу боротьби як такого. Особливе місце в статті займає ґендерна репрезентація Іншого. У фентезі XXI ст. образ жінки все частіше виступає в ролі Іншої – з огляду на культурні, соціальні та національні особливості. Автор звертає увагу на специфіку зображення Іншої в українській літературі, що підкреслює вплив культурної традиції на способи репрезентації інакшості. Також у фокусі – зображення інакшості, пов’язане з сексуальною ідентичністю, що особливо актуалізується в сучасній прозі. Автор наголошує, що такі персонажі інтегруються в сюжетний простір не як сенсаційний виняток, а як повноцінні суб’єкти художнього світу, що віддзеркалює реальні суспільні зміни в ставленні до маргінальних груп. Отже, Інший у такому дискурсі – це ключовий учасник формування жанрових трансформацій, нових наративних структур і світоглядних концептів, що вимагають комплексного і міждисциплінарного аналізу.

У статті «Формування видавничого напряму української інклюзивної літератури як новітнього тренду розвитку видавничої справи» О. Осмоловська наголошує, що поняття «інклюзивна література» в Україні почало використовуватися лише з 2016 року [див: 41]. Авторка виділяє кілька його основних значень:

- література, що розкриває життя та досвід людей з інвалідністю, формуючи у читачів позитивне ставлення до їхнього стану. Такі твори акцентують увагу на загальнолюдських рисах героїв та їхніх

можливостях, створюючи умови для взаєморозуміння та комфорту у спілкуванні;

- література, орієнтована на сприйняття особистостої різноманітності, зокрема ґендерної, національної, культурної та іншої;
- дитяча література, створена з урахуванням особливих освітніх потреб (книги шрифтом Брайля, з піктограмами, тактильні видання, книжки-картинки тощо) [див.: 41].

Варто наголосити на тому, що в межах дитячої літератури тема інакшості нерозривно пов'язана з ґендерною проблематикою. Сучасні українські дослідження засвідчують поступове руйнування усталених ґендерних уявлень, що домінували в дитячих книжках попередніх десятиліть. Зокрема, активно порушуються питання рівності між хлопцями й дівчатами, деконструюються образи «типово жіночої» або «типово чоловічої» поведінки, професій, емоційних реакцій тощо.

У багатьох сучасних творах для дітей головні героїні постають активними, сміливими, розумними персонажами, здатними приймати рішення й діяти самостійно, тоді як хлопці можуть виявляти чутливість, співчуття, страх, не втрачаючи при цьому поваги з боку читача. Така трансформація дозволяє юній аудиторії ідентифікувати себе з різними моделями поведінки, незалежно від статі, і сприяє формуванню цінностей інклюзивного, рівноправного суспільства.

Ґендерна тема в дитячій літературі є важливим складником дослідження феномена інакшості, адже вона не лише формує уявлення про прийнятні чи неприйнятні моделі поведінки, а й впливає на здатність дітей приймати Іншого, поважати його ідентичність та право бути різним. Дитяча література тісно пов'язана з теорією та практикою виховання, адже сприяє формуванню юних читачів як особистостей і свідомих громадян, які мають власне розуміння суспільних ґендерних ролей та ідентичності. Вона виступає важливим чинником процесу ґендерної соціалізації [див.: 29].

Т. Качак підкреслює, що художню літературу важливо аналізувати в ґендерному вимірі, адже ґендер впливає не лише на зміст і образи в текстах, а й

на саму історію розвитку літератури. Такий підхід серед українських літературознавців практикували С. Павличко, Т. Гундорова, В. Агеєва, Н. Зборовська та ін. [див.: 29] Дослідниця акцентує увагу на розбіжностях у ґендерному сприйнятті світу, наголошуючи, що «…і чоловічий, і жіночий досвіди є рівноцінно значущими, проте ґрунтуються на різних механізмах пізнання та осмислення дійсності» [29, с. 426]. Т. Качак звертає увагу на те, що жінка-письменниця переважно реалізує свій світогляд через тілесно-емоційне сприйняття світу, акцентуючи увагу на відчуттях кольору, запаху, смаку та емоційних станів, на відміну від традиційно раціональної перспективи чоловіків. У цьому ключі дослідниця розглядає твір М. Чумарної, де домінують образи радості, гармонії з природою, взаємодії з живими істотами, доброти та співчуття, що доповнюються м'якими дидактичними посланнями для юних читачів. Крім того, вона підкреслює, що вибір статі головного героя є значущим художнім рішенням, яке формує специфіку його поведінки відповідно до ґендерних уявлень. Вона виокремлює кілька закономірностей: у творах з автобіографічними елементами стать героя зазвичай збігається зі статтю автора; у випадку відтворення дитячого світу автор може обрати як ідентичну, так і протилежну стать; якщо ж письменник прагне уникнути ототожнення персонажа із власною особою, навіть у разі використання особистих спогадів, він часто обирає протилежну стать, що безпосередньо впливає на створення образу та формування наративної площини. Показовим є приклад твору І. Роздобудько «Пригоди на невідомому острові», де головними героями виступають дівчатка, а сюжетна основа твору пов'язана з дитячими вигадками та фантазіями, які авторка колись занотовувала разом зі своєю подругою [див.: 47]. «Твір поєднує риси жіночої суб'єктивності, автобіографізму і виповідання» [27, с. 428].

У статті Н. Горбач та Т. Пустовойтенко «Війна як чинник формування інклюзивної культури в оповіданні Ю. Іллюхи «Саня» проаналізовано інакшість, яку породила війна [див.: 20]. Починаючи з 2014 року в фокусі сучасної української літератури дедалі частіше опиняється образ Іншого як

травмованої особистості. Це можуть бути внутрішньопереміщені особи, котрі через війну втратили свої домівки; люди похилого віку, які залишилися самотніми після виїзду близьких за кордон; діти-сироти, що втратили батьків. Важливим чинником травматизації стає і проблема мінування: сьогодні Україна визнана найбільш замінованою країною світу. Масштаби забруднення настільки значні, що навіть за нинішньої кількості піротехнічних груп повне очищення території може тривати сотні років. Це породило новий пласт літератури про травму, де інакшість не лише тілесна, але й ментальна, емоційна, екзистенційна. Однією з тих, хто у своїй творчості порушує різні аспекти теми війни, є Ю. Ілюха. Розповідаючи про війну крізь призму людських доль, авторка привертає увагу до тих, хто залишився «невидимим» для суспільства і «непочутим» ним, хто потребує допомоги і втручання сторонніх людей, хто продовжує нести травми війни без необхідної реабілітації чи не може прилаштуватися до життя поза полем бою. Саме цим її тексти резонують з ідеями інклюзії, звертаючи увагу на найбільш вразливі категорії людей у горнилі війни. У даному контексті проаналізовано оповідання письменниці «Саня». Головним персонажем твору є 19-річний юнак, який разом із бабусею живе в селі на сході України. Такі сім'ї, як у хлопця, називають сім'ями соціального ризику: його батько загинув у шахті, а мати, поїхавши на заробітки до Москви, втрапила до в'язниці за вбивство, тож ставила Сашка на ноги і виховувала бабуся. Знаки присутності війни, яка вже на той момент тривала два роки, і супутнього їй зубожіння зчитуються з перших рядків твору. Вони – в портретній характеристиці головного героя, який носить «вициганений» у військових бушлат, а замість зношених кросівок, ймовірно, бабусині бурки з калошами. Хлопець не має роботи в селі, тому разом із бабусею змушений виживати на її пенсію; залишити ж село і знайти роботу деінде також не може, бо доглядає за прикутою до ліжка хворою бабусею. Ю. Ілюха, пишучи в оповіданні про війну на Донбасі, порушує надзвичайно гострі, особливо на прифронтових територіях, суспільні проблеми, зокрема, недостатність належної соціальної підтримки людей старшого віку, відсутність паліативної допомоги

для окремих категорій літніх або хворих людей, організованої евакуації з небезпечних територій, підтримки молоді тощо. На перехрещенні тем війни та інклюзії авторка будує проникливу розповідь про молодого юнака, на плечі якого лягли непосильні випробування. Думається, що попри часову дистанцію, яка минула від моменту написання твору, він не втратив своєї актуальності і здатен акцентувати увагу суспільства на становищі людей, що постраждали від війни, формуючи співчутливе, толерантне ставлення до них.

Отже, феномен інакшості в літературознавстві виступає важливим аналітичним інструментом для осмислення соціальних, культурних, психологічних та фізичних відмінностей, що впливають на формування образу та структуру художнього твору. Інакшість у літературі – це не лише спосіб виокремити персонажа, а й можливість продемонструвати механізми прийняття Іншого в межах певного суспільного дискурсу. Аналіз наукових праць О. Гальчук, А. Гурдуз, О. Осмоловської, Т. Качак та інших українських дослідників доводить, що Інша/Інший у художньому тексті – це повноцінний суб’єкт із власною системою цінностей, світоглядом, емоційністю та правом на ідентичність.

Важливим є й той факт, що українська література активно реагує на потреби інклюзивного суспільства, зокрема через розвиток інклюзивної дитячої літератури, яка формує толерантність, емпатію та повагу до інакшості з раннього віку.

Після 2014 року, а особливо в умовах повномасштабного вторгнення РФ, в українській літературі постає новий вимір інакшості, яка трансформується в спосіб репрезентації болю, втрати, виживання та незахищеності. Центральними постатями таких текстів стають внутрішньопереміщені особи, діти-сироти, люди з інвалідністю, літні люди, позбавлені належної підтримки. Вони, нові Інші українського суспільства, не лише символи вразливості, а й моральний виклик для всього соціуму.

РОЗДІЛ 2. ІНАКШІСТЬ У ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

2.1 Література для дитячого читання як засіб формування етичних орієнтирів

Сучасна література для дітей та про дітей в Україні все частіше виходить за межі традиційного дидактизму, обираючи складні морально-етичні проблеми як провідні теми своїх наративів. В умовах соціальних трансформацій, викликаних війною та глобалізаційними процесами, така література постає важливим засобом формування цінностей, розвитку співчуття та утвердження толерантності.

Т. Качак підкреслює, що однією з важливих теоретичних проблем дитячої літератури є питання термінології, адже сам термін «дитяча література» має неоднозначний характер. Науковиця розмежовує його в двох площинах: у вузькому значенні йдеться про тексти, створені самими дітьми, а в широкому – про літературу, написану дорослими авторами для читачів різного віку. Подібний підхід відображено й у літературознавчих джерелах, де зазначається, що дитяча література охоплює твори, створені або дітьми, або для дітей [див.: 30]. Водночас цей різновид літератури вирізняється своїми особливостями: він враховує рівень знань та життєвого досвіду дитини, її психологічний розвиток, орієнтується на специфічне тематичне коло та має відповідне поліграфічне оформлення.

У. Гнідець, розглядаючи феномен «літератури для дітей та юнацтва», акцентує на тому, що її варто трактувати як своєрідне явище літературного процесу, яка має власний комунікативний код, що закладений у звороті «для» дітей та юнацтва й водночас передбачає певний ідеологічний підтекст [див.: 16]. Особливість такої літератури полягає в здатності автора передати сутність дитячого світосприйняття та зробити її доступною для читачів різного віку, водночас використовуючи дитячий досвід для висвітлення недоліків і помилок дорослого світу [див.: 17]. Крім того, термін «література для дітей» має ширше значення, ніж «дитяча література»: він охоплює як твори, створені спеціально

для дітей, так і ті, що були написані для дорослої аудиторії, але стали цікавими й зрозумілими молодшим читачам.

І. Бойцун наголошує, що література для дітей виконує передусім етичну функцію в процесі їхнього становлення, сприяючи розвитку не лише культурного потенціалу, а й творчих здібностей. Вона розглядає такий тип літератури як той, що не лише ознайомлює дитину з новою інформацією, але й за допомогою спеціальних методів стимулює та розвиває її творче мислення і потенціал [див.: 8].

Поділяємо позицію Д. Білецького та Ю. Ступака, що «...дитяча література... є органічною частиною всієї художньої літератури і всіма своїми засобами здійснює спільну всій літературі мету – виховує молоде покоління...» [5, с. 7]

Варто виділити ключові риси літератури для дітей, спираючись на дослідження Д. Білецького та Ю. Ступака. Серед них: наявність у творі чіткого предметного та життєвого художнього образу, ліричність викладу, динамічний розвиток сюжету, а також багатство, точність і виразність мови [див.: 6].

Хоча ці ознаки притаманні й літературі для дорослих, однак вони набувають особливого значення в творах для дітей, адже саме їхня відсутність ускладнює досягнення успіху серед юної аудиторії.

О. Вовк наголошує, що особливістю дитячої літератури є здатність юних читачів, сприймаючи описи зовнішнього світу через власну чуттєву сферу, відчувати події як співпереживання. Такі образи викликають у них емоційний відгук, цілеспрямовано створений автором. Дослідження соціологів і психологів підтверджують, що дитяче сприйняття світу часто співпадає з сучасними науковими відкриттями. Важливими чинниками пізнавального розвитку дитини є її егоцентризм, усвідомлення власної значущості та інтенціональність. Проте подальше формування особистості змінюється під впливом життєвого досвіду, що залишає відбиток на художньому способі сприйняття світу та створює специфічні парадокси, відмінні від дорослого бачення реальності [див.: 13].

Актуальним стає звернення до феномену інакшості як етичної категорії. У творах для дітей дедалі частіше з’являються герої з інвалідністю, із соціально вразливих груп, представники етнічних меншин, ті, хто пережив травматичні досвіди. Їхні образи зазвичай не романтизуються, а змальовуються через глибоку емоційну правдивість. Такий спосіб стимулює подолання стереотипів і формування співчуття й розуміння, а також виховує здатність до морального судження.

Показовими у цьому контексті є твори А. Бачинського, С. Дерманського, О. Драчковської А. Кокотюхи, І. Малковича, та інших авторів, які намагаються через образи дітлахів відкрити перед читачем важливі етичні дилеми: як прийняти іншого, чому не варто бути байдужим, як знайти себе у світі, що постійно змінюється.

Нашу увагу привернула казка О. Драчковської «Зайчик-Нестрибайчик і його смілива мама» [див.: 24]. Письменниця має «особливого» сина, котрому діагностували важке спадкове захворювання – спінальна аміотрофія, тому книжка її автобіографічна. Оскільки твір написано для дітей, то його дію перенесено в світ тварин, а персонажами виступають, відповідно, анімалістичні образи. Авторка написала твір, аби розповісти дітям про їхніх ровесників, які мають фізичні порушення і не можуть самостійно пересуватися. Це доволі оптимістична історія про героя, який народився з фізіологічними обмеженнями, проте завдяки підтримці та зусиллям його близьких та рідних, сміливій матері, долає всі перешкоди на своєму шляху, починає жити так, як живуть інші звірята. Казка розповідає дітлахам, що є ті, хто відрізняється від них, проте вони теж мають право на повноцінне життя, а також вчить не здаватися і боротися, коли важко, навіть якщо не залишилося сил. Казка легко читається, має яскраві ілюстрації, а головне – герой показаний в ній не жертвою, а особистістю з власними потребами. Читаючи її, діти вчитимуться не соромитися свого тіла та себе, бути толерантним до тих людей, які мають певні фізіологічні особливості.

Поряд із нами живуть особливі діти, але багато хто не любить їх помічати та не усвідомлює, наскільки проблемним є їхнє існування й боротьба зі стереотипами.

На нашу думку, доцільним є вивчення таких творів у школі, коли свідомість учнів починає формуватися. Наприклад, можна порадити дітям ознайомитися з книгою К. Бабкіної «Гарбузовий рік». «Це низка історій про мешканців садиби в місті. Як речі, птахи, овочі та інші рослини, авто, візки, іграшки, трави, тварини, люди й діти взаємодіють між собою? Вони багато що знають і вміють, особливо овочі. Будь до них уважний або уважна – і вони все тобі розкажуть, а дещо навіть покажуть» [див.: 3], – зазначається в анотації. Повість в оповіданнях «Гарбузовий рік», за словами К. Бабкіної, створювалася легко й натхненно – фактично за один день, у день Святого Миколая. Авторка зазначала, що текст ніби «сам писався», і став дитячою книжкою про життя, любов, дорослішання, турботу та розуміння світу – «або, інакше кажучи, про гарбуз». Письменниця випробовувала свої тексти на дорослих читачах: багато хто з них зворушувався, дехто плакав або читав із задоволенням. К. Бабкіна іронічно зауважувала, що навіть якщо дітям книжка не сподобається, її із задоволенням прочитають батьки [див.: 28]. У цій казці-алегорії є Ренат, хлопчик який прикутий до інвалідного візка. Щодо особливих дітей, книга К. Бабкіної власне і показує те безсилля в пошуках «спеціальної мови». Пофантазувати, використовуючи символи, сприймати це як належить, легше, ніж критично усвідомити відносність будь-якої норми. Тобто, ми бачимо що в книзі сестра уявляє Рената метеликом, бо тінь від інвалідного візка утворює крила. Усі тим щасливі, і ніяких проблем у затишному садочку. Звичайно, казка вчить, що набагато простіше посміхатися разом з особливими дітками, аніж пригнічувати їх тим, що вони не такі.

Творчість художньої майстерні «Аґрафка», представлена у «Видавництві Старого Лева», здобула широке міжнародне визнання. Особливе місце посідає їхня дилогія «Голосно, тихо, пошепки», що розкриває теми слуху та зору. Спершу цей проєкт був відзначений престижною премією Bologna Ragazzi

Award у категорії дитячої літератури, а згодом перекладений різними мовами світу. Книжка-картинка занурює читача у світ звукових явищ – від тих, які ми чуємо, до тих, що залишаються непомітними для вуха, водночас акцентуючи на важливості вміння чути й розуміти одне одного. Автори запрошують сприйняти різнобарвність акустичного світу: шум моря, природні мелодії та ритми міста [див.: 49].

Для Р. Романишина та А. Лесіва інклюзивність у книжках для дітей здається природною й очевидною: дитяча книжка може «програмувати» розум, закладати певні моделі поведінки та сприйняття світу. Якщо діти бачитимуть у книжках не лише звичні їм образи, а й героїв і героїнь із інвалідністю, то в житті вони також сприйматимуть одне одного без стереотипних упереджень, з уважністю та емпатією, розумітимуть, які труднощі долають ці люди щодня та наскільки важливою є безбар'єрність [див.: 7].

Ще одна книжка, яка привернула нашу увагу, – «Майя та її мами» Л. Денисенко. Книга про толерантність та різноманітність сімей, проте презентацію книги скасували через тему ЛГБТ. Ця книжка-картинка містить коротенькі сімейні розповіді Майї та однокласників. В анотації до книги зазначено, що головною героїнею є дівчинка Майя, яка зростає в родині з двома мамами. Однак сюжет не обмежується лише її історією: читач знайомиться з усім класом Майї. Тут є подруги Соломія та Софійка, народжені завдяки досягненням науки, Раїс, чия сім'я була змушена покинути Крим, а також Кирило, що виховується опікуном. У доступній та щирій формі дівчинка розповідає про різноманітні родини однокласників, підкреслюючи, що попри відмінності всіх їх поєднують любов і взаємоповага [див.: 25]. Хтось із однокласників Майї живе із мамою, але без тата, хтось із вітчимом, одного виховує бабуся, а батьків, що поїхали на заробітки, бачить лише по відеозв'язку, один з'явився на білий світ завдяки ЕКЗ, когось виховує ромська сім'я і та ін. Попри різноманітні ситуації, діти приймають один одного такими, якими вони є. «Власне, ця книга про те, що головне, щоб дитина жила в любові і почувалася захищеною безвідносно того, який склад її родини і скільки в неї батьків» [див:

38], – пише письменниця. Книга навчає толерантно ставитися до людей, які чимось відрізняються від суспільства. Попри сам зміст, містить яскраві ілюстрації, що будуть цікаві школярам та навіть їхнім батькам.

У статті Т. Пустовойтенко «Повість А. Бачинського «140 децибелів тиші як інструмент розвитку інклюзії» проаналізовано книгу з точки зору інакшості [див.: 45]. Тож, у творі представлено історію Сергія – хлопця з обдарованим слухом та підтримкою люблячих батьків, який зазнає трагічної втрати внаслідок нещасного випадку. Аварія стає переломним моментом у його житті: «Раптом авто струсонуло. Сергій розплющив очі – й побачив поїзд. Але той чомусь не їхав повз шлагбаум, а мчав просто на їхню машину! З-під його коліс на всі боки розліталися іскри. Натужний рев гудка і пронизливий скрегіт гальм паралізували хлопця...» [5, с. 1]. Після лікування він опиняється в інтернаті, де змушений опанувати мову жестів, читання по губах та дактильну абетку. Неочікувано музика стає для нього засобом встановлення контакту з іншими людьми, зокрема з Яринкою – дівчинкою з драматичною біографією. Її батько-алкоголік убив матір, і вона «просидівши цілу ніч біля її тіла, молила її прокинутися». Внаслідок цього батька було засуджено на сім років ув’язнення, а Яринку направили до сиротинця. Пізніше, повернувшись на волю, він забирає доньку заради отримання пенсії. Сергій же вирішує втрутитися в долю подруги, керуючись переконанням, що «рятуючи одну дитину, ти рятуєш цілий всесвіт». У такий спосіб автор показує, як травма та втрата можуть стати початком процесу пошуку нових форм комунікації й духовної підтримки, а також як індивідуальний досвід формує готовність до емпатії та морального вибору.

Не можна оминути увагою й війну як етичний виклик дитинству. У сучасних книжках для дітей простежується спроба осмислення травматичного досвіду з позиції дитини. Герої цих книжок часто змушені дорослішати раніше часу, брати на себе відповідальність за інших, стикатися з втратою, вимушеним переселенням, внутрішнім болем. Яскравим прикладом сучасної дитячої поезії є книжка В. Чернишенка «Битва за місто» ілюстрована Т. Копиловою. У ній персонажі допомагають маленьким читачам подолати власні страхи,

розповідають про значення єдності в складні часи та наголошують на вірі в перемогу. Основна ідея твору полягає в утвердженні переконання, що світло неодмінно здолає темряву, а несправедливість та зло будуть покарані [див.: 61].

Ілюстрована книга К. Тихозорої «Дім» адресована дітям, які пережили втрату власної оселі. Головний персонаж – хлопчик, котрий змушений покинути будинок, зруйнований рф, та вирушити з родиною в іншу країну в пошуках безпеки. Розповідь подана від його імені, через що читач має змогу відчути внутрішні переживання дитини. Авторка показує втрату житла з оригінального погляду: батько пояснює синові, що дім мав своє призначення і виконав його, а тепер він продовжує жити у спогадах, які подорожують разом із сім'єю та зберігаються в їхніх серцях назавжди [див.: 59].

Книга Т. Стус «Таємні історії маленьких і великих перемог» представлена у форматі аудіозбірки, тож її можна слухати разом із дітьми. До неї увійшло десять казкових оповідань із терапевтичним ефектом, що покликані стати підтримкою для родин із дітьми, які відчувають тривожність, перебувають у стресових станах або переживають кризові ситуації, спричинені війною. У кожній історії реальність поєднується з елементами казкового світу, допомагаючи дитині та дорослому побачити власні переживання в художньому відображенні. Ці твори розповідають про нас усіх – дорослих і дітей, про мрії й страхи, біль і силу, тривоги та надію, нагадуючи, що добро і світло завжди залишаються в людському серці [див.: 57].

У Міжнародний день дитячої книги «Рубрика» створила перелік книг українських авторів, які допомагають дітям сприйняти та проговорити з батьками про те, що відбувається в країні [див.: 48].

Книга «Мене звати Мар'ям» Надійки Гербіш є також зворушливою історією про досвід інакшості, втрати дому та пошуку прийняття в новій спільноті. Її сюжет відображає наслідки війни, що змушує головну героїню, дев'ятирічну Мар'ям, разом із родиною залишити рідне місто й тікати на безпечну територію. Дівчинка опиняється в новому середовищі, де змушена починати все спочатку: нова школа, нові люди, інші правила. Попри щире

прагнення бути частиною дитячого колективу, вона стикається з нерозумінням і відторгненням, бо «інша», а отже, з погляду оточення, «не така, як усі». Репрезентація інакшості в творі має двоїстий характер З одного боку, воно виявляється в зовнішньому неприйнятті героїні з боку однолітків – у тому, як нове середовище реагує на чужинність, а з іншого – у внутрішньому переживанні самої Мар'ям, у її поступовому усвідомленні себе як «іншої», у рефлексії над тим, чому люди поділяють світ на «своїх» і «чужих» [див.: 15].

Книга К. Бабкіної «Шапочка і кит» написана у формі дитячої історії, але з дорослою емоційною глибиною. Через образ восьмирічного хлопчика, який бореться з лейкозом, авторка показує складну взаємодію між тілесною недугою, психологічним досвідом і соціальним сприйняттям людини, що виходить за межі «нормального». Шапочка – головний герой книги, уже рік хлопчик проводить у лікарні, проходячи складне лікування від лейкозу. Його фізична інакшість визначає ритм і спосіб його життя. Він не може бігати, гратися з однолітками, ходити до школи, обійматися з тваринами чи друзями. Його тіло стає територією обмежень, а сам він – в'язнем власної фізичної вразливості. Проте авторка не дозволяє хворобі повністю визначати його ідентичність. Навпаки, Шапочка зберігає дитячу допитливість, віру в дива і жагу до життя, стаючи прикладом внутрішньої сили. Хлопчик живе у власному просторі, водночас реальному й уявному, де поруч із ним існує гігантський блакитно-сірий кит – символ підтримки, надії та безмежного життя. Саме ця уява, витворена внаслідок самотності, перетворює хворобу з обмеження на можливість бачити невидиме, відчувати світ тонше, ніж інші. Через таку тілесну вразливість авторка досліджує як дитина усвідомлює свою відмінність і як вчиться з нею жити [див.: 4].

Такі наративи в літератури для дітей та про дітей слугують своєрідною терапевтичною платформою для читачів, які переживають подібні ситуації, водночас навчаючи емпатії й моральної рефлексії тих, хто лиш спостерігає.

Отже, етичне спрямування сучасної літератури для дітей виявляється в намаганні не лише навчити дитину «добру й злу», а й допомогти їй

орієнтуватися в складному й суперечливому світі, формуючи емоційно зрілу, морально стійку особистість. Через художні тексти молодий читач навчається співпереживати, розуміти Іншого, оцінювати поведінку людей з точки зору етичних норм, що й робить сучасну дитячу літературу важливим засобом гуманітарного виховання.

2.2 Репрезентація інакшості в літературі для підлітків

Проблема інакшості в літературі для підлітків є однією з ключових. Підліткова авдиторія, яка перебуває в періоді формування ідентичності, особливо чутлива до тем соціальної відмінності, стигматизації, несправедливості, дискримінації та пошуку власного «Я» у багатовимірному світі. Відтак, література для юнацтва не лише відображає соціокультурні зміни, а й відіграє важливу роль у трансляції емпатії, поваги до Іншого.

Як зазначає Т. Качак, підліткова література є простором «етичної взаємодії» між читачем і художнім світом, де «героїв часто репрезентовано як «інших» – інакших за зовнішністю, характером, соціальним статусом чи досвідом» [29, с. 112].

Одним із головних способів художньої репрезентації інакшості в літературі для підлітків є зображення персонажів, що належать до маргіналізованих груп – етнічних, соціальних, релігійних меншин, осіб із інвалідністю, ЛГБТ+, переселенців, біженців, дітей із неблагополучних родин. При цьому акцент робиться на внутрішньому світі персонажів, їхній боротьбі за прийняття, самооцінку, гідність.

В українській літературі для підлітків останніх десятиліть спостерігаємо зростання інтересу до феномену інакшості. Автор, зберігаючи певну дистанцію щодо власного твору, усе ж залишається активним учасником комунікативної взаємодії «письменник – читач», і спрямовує власний життєвий досвід у свідомість юного реципієнта. У цьому процесі вагомого значення набувають уявлення про соціальні ролі людини, ґендерні стереотипи та формування ґендерної ідентичності. Ґендер, як складне соціокультурне явище, охоплює систему відмінностей у ролях, моделях поведінки, а також у ментально-

емоційних характеристиках [див.: 31]. Формування ґендерних стереотипів починається ще в ранньому дитинстві – саме тоді, коли дитина проходить етап статевої ідентифікації. У цей період поступово вибудовується розуміння соціальних ролей, обов'язків і моделей поведінки, притаманних представникам різних статей.

Серія «Обережно, дівчатка», започаткована у «Видавництві Старого Лева», об'єднує твори українських і зарубіжних авторів, створена спеціально для дівчат. Нерідко самі письменники, окреслюючи жанрову приналежність і читацьке коло своїх творів, орієнтуються не стільки на вікову категорію, скільки на стать авдиторії. Так, І. Андрусяк характеризує свою повість «Стефа і її Чакалка» як «дівчачу повістину» [див.: 2].

Українська література здавна розвиває традицію художнього змалювання дитячих персонажів із урахуванням їхньої статевої належності, що нерідко виявляється через усталені поведінкові моделі. У творі М. Коцюбинського «Харитя» зображено восьмирічну дівчинку, у характері та зовнішності якої простежуються риси, типові для жіночого образу. Автор детально описує її зовнішній вигляд – невеликий зріст, охайне русяве волосся, легку ходу – та підкреслює господарські навички героїні. Попри юний вік, Харитя виявляє відповідальність і вміння дбати про дім: вона готує їжу, виконує хатню роботу, що втілює традиційно жіночі ролі, закріплені в побуті [див.: 32]. В. Винниченко в творі «Ой, випила, вихилила» також акцентує увагу на типових рисах жіночого характеру. Героїня Ланка, хоча й залишається дитиною (любить гратися, сприймає здобутий ґудзик із генеральського мундира як символ перемоги в дитячій грі) водночас має виразні жіночі якості. Її інтуїція, притаманна саме жіночій натурі, допомагає уникнути небезпеки з боку поліції та повернутися до дитячого товариства переможницею. У художньому світі подібних персонажів дім постає як своєрідний теплий куточок, у межах якого зосереджені почуття безпеки, турботи й глибокої емоційної прив'язаності дівчат [див.: 11].

Тож, у творах підліткової української літератури, простежується стійка тенденція до відтворення традиційних ґендерних ролей. Образи дівчаток, як у класичних, так і в сучасних текстах, зазвичай поєднують риси турботливості, ніжності, інтуїтивності, що відповідає усталеній моделі жіночої поведінки. Така художня репрезентація впливає на формування ґендерної свідомості юного читача, задаючи певні орієнтири в розумінні жіночої ідентичності.

Т. Качак влучно зауважує, що сьогодні «спостерігається висхідна тенденція долання різнорідних табу, активне заповнення тематичних і жанрових ніш різноякісними художньо текстами» [27, с. 19].

Особливістю репрезентації інакшості в літературі для юнацтва є наявність повчального, етичного виміру. Через художній текст підліток вчиться взаємодіяти з ним, приймати відмінність як природну рису суспільства. Це особливо важливо в умовах постколоніального та посттравматичного українського досвіду, де питання колективної ідентичності, толерантності й соціального прийняття набувають нового значення.

Останніми роками як в літературі для дітей, так і для підлітків спостерігається зростання уваги до проблеми булінгу. Цю тему порушують у своїх творах Т. Корнієнко («Недоторка»), О. Колінько («Шпелереон»), О. Лущевська («Скелет без шафи») та інші автори. Масштаби явища цькування в українському суспільстві зумовили потребу в його врегулюванні на законодавчому рівні. 2018 року Верховна Рада України ухвалила закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який закріпив офіційне визначення поняття «булінг» і встановив відповідальність за його прояви, а також за замовчування таких випадків [див.: 26]. Явище булінгу стало об’єктом вивчення не лише літературознавців, а й психологів та соціологів. Згідно з даними дослідження UNICEF (2019), майже 38% українських підлітків зазнавали цькування, а понад 35% визнають власну участь у приниженні інших [див.: 64].

Психолог і арт-терапевт Львівського міського центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді О. Сач звертає увагу на те, що в суспільстві досі існує

тенденція замовчувати складні теми, зокрема, питання статевих стосунків, уживання психоактивних речовин і проявів булінгу як у школах, так і поза ними. За її спостереженнями, дорослим часто непросто ініціювати розмову про психологічне насильство чи цькування, особливо коли йдеться не про індивідуальне спілкування, а про групу підлітків. Молодь сьогодні функціює у власному інформаційному просторі, користується специфічною мовою, мислить візуальними образами та очікує динамічного, емоційно насиченого подання інформації. Саме тому традиційні повчальні бесіди втрачають ефективність. Щоб зацікавити підлітків і встановити з ними контакт, необхідно шукати нові форми комунікації. Одним із найдієвіших засобів стає сучасна література – комікси, артбуки, інтерактивні повісті, які порушують важливі теми у близькій підліткам манері, поєднуючи навчальну й виховну функції з елементами захопливого читання [див.: 39].

Основні форми булінгу втілено в персонажах роману А. Нікуліної «Сіль для моря або білий Кит» (2017). Цей дебютний твір авторки здобув чимало літературних відзнак та став основою для сценарію короткометражного фільму, присвяченого проблемі цькування серед підлітків. У процесі роботи над текстом авторка орієнтувалася на реальні події, зокрема на явище «груп смерті», які в 2015–2017 роках активно поширювалися соціальними мережами під назвою «Синій кит». Ці групи діяли за принципом чіткої ієрархії та завдань, спрямованих на доведення підлітків до самогубства, що знайшло художнє відображення в романі. Центральною постаттю сюжету є Ліза – головна героїня, що виступає в ролі жертви булінгу. Після травматичного досвіду втрати подруги (яка помирає на очах у дівчинки), родина Лізи вирішує переїхати до приморського містечка Туманівка, сподіваючись на новий початок. Проте адаптація в новому соціальному середовищі виявляється складною: спроби налагодити стосунки з однокласниками не дають позитивного результату. У класі репрезентовано типову соціальну ієрархію, засновану на уявленнях про нормативність та «популярність». Домінуючу позицію займає група лідерів – персонажі Юля, Маринка, Сашко (на прізвисько Рудий) та Дан. Саме вони

стають ініціаторами систематичного цькування дівчинки. Причиною булінгу виявляється невідповідність Лізи «очікуваним» зовнішнім стандартам – вона набирає вагу, що стає поштовхом до образ і принижень. Формально в тексті окреслено кілька форм булінгу, серед яких найбільш чітко виражено вербальне насильство. Героїня зазнає постійного обзивання, що відображає процес дегуманізації через зооморфні метафори: «корова», «свиня», «вагітний жовтий бегемот», «жирний пінгвін», «курка» тощо. Цей тип знеособлення й об'єктивації позбавляє героїню суб'єктності, поглиблюючи її ізоляцію. Образ кривдників Ліза узагальнює за допомогою лексеми «мучителі»: «Друзі? Ніколи! Вороги? Надто багато честі для неї. Мучителі – ось найточніше визначення, її особистий страшний сон…» [40, с. 28] У такий спосіб у романі А. Нікуліної комплексно репрезентовано інакшість дівчинки, відтворено структуру булінгової ситуації з типовими для неї ролями: жертва, агресор, співучасник, пасивні спостерігачі. Це надає художньому тексту додаткового дидактичного виміру, адже читач отримує змогу ідентифікувати різні моделі поведінки та їхні наслідки.

Одним із помітних прикладів репрезентації інакшості в сучасній літературі є комікс «Blindman» авторства В. Гавриша та А. Беницького. Його сюжет зосереджений на досвіді людини з порушенням зору, яка сприймає світ через тактильні відчуття звукових хвиль. Художнє оформлення твору вирізняється оригінальністю: книжкова версія містить об'ємні сторінки, а текст подано у формі поетичних рядків, надрукованих шрифтом Брайля. Виставковий варіант коміксу включає чотири гіпсові рельєфи та вишивку на тканині, що символізує тонкі звукові коливання. Такий підхід не лише знайомить читача з особливостями життя людини з інвалідністю та її внутрішнім світом, а й робить твір доступним для людей із вадами зору. «Blindman» отримав міжнародне визнання – він був представлений на фестивалі коміксів Fumetto в Швейцарії та увійшов до десятки найкращих робіт заходу. В Україні комікс експонувався на виставках The Naked Room та отримав підтримку Українського культурного фонду [див.: 12].

Тему інакшості розглядає О. Радушинська в повісті «Метелики у крижаних панцирах» про дівчину-підлітка, прикуту до візка після автомобільної аварії, що забрала життя її батьків [див.: 46]. Авторка відома як журналістка, письменниця та ведуча радіо- і телепрограм у Хмельницькій області, членкиня Національних спілок журналістів і письменників України, активна волонтерка та співзасновниця «Мистецької подільської сотні», що підтримує підрозділи ЗСУ, Національної гвардії й добровольчих формувань в АТО. Письменниця особисто знає про життя з інвалідністю, адже користується візком із дитинства та має першу групу інвалідності. І саме такий унікальний «погляд із середини» досвідченої авторки викликає довіру, спонукає до глибшого роздуму й переосмислення стереотипів. Важливою особливістю твору є його орієнтація на підліткову авдиторію, адже саме в юності формується система цінностей, і вкрай важливо чесно й своєчасно говорити з молоддю про такі теми.

О. Радушинська зазначає, що через образ головної героїні вона особисто пережила емоції розчарування, болю та образи, викликані відчуттям жалю з боку інших. Однак таке почуття, на її думку, не приносить підтримки, а радше робить нестерпніше. Разом із Яриною вона долає внутрішню «кригу», щоб знайти силу й перетворитися на метелика. Письменниця наголошує, як би не було складно, варто не опускати руки, а усвідомлювати власну цінність як унікальної особистості зі своєю місією в житті. Вона також зазначає, що суспільство вже відійшло від радянського стереотипу, ніби людей з особливими потребами не існує, тож для того, щоб подивитися в очі людині на візку, варто просто трохи опустити погляд, залишаючись на рівних [див.: 58].

У сучасній українській освітній практиці дедалі більшої актуальності набуває системна робота з підлітками над усвідомленням феномену інакшості, формуванням поваги до Іншого та засвоєнням принципів толерантної поведінки. У підлітковому віці, коли відбувається активне формування ідентичності, особливо важливою є наявність виховних та освітніх впливів, що сприяють критичному осмисленню соціальних стереотипів і розвитку емпатії.

Відповідно до положень Концепції Нової української школи (2016), одним із ключових напрямів сучасної освіти є виховання громадянської компетентності, що передбачає повагу до прав людини, здатність до ненасильницької комунікації, сприйняття різноманіття як норми. З метою реалізації цих завдань в освітній процес інтегруються теми інклюзії.

Педагогічні практики нової української школи включають застосування інтерактивних методів навчання, які дозволяють актуалізувати тему інакшості у форматі відкритої дискусії, рольових ігор, тренінгів, тематичних воркшопів. Особливу ефективність у роботі з підлітками демонструє методика використання художньої літератури як засобу рефлексії над проблемами Іншого. У рамках таких занять школярі аналізують поведінкові моделі персонажів, які належать до вразливих груп, осмислюючи їхній досвід крізь призму співпереживання та справедливості.

Показовими в цьому сенсі є ініціативи, спрямовані на протидію булінгу, ксенофобії, мові ворожнечі, які реалізуються в межах шкільних програм та за участі громадських організацій. Наприклад, в рамках кампаній, організованих за підтримки ЮНІСЕФ, в українських школах впроваджуються тренінги з ненасильницької комунікації, арт-терапевтичні практики, дискусійні клуби, де підлітки мають змогу не лише дізнатися більше про поняття «інакшість», а й поставити себе на місце Іншого. ЮНІСЕФ пропонує програми, які допомагають дітям розвивати соціальні навички, необхідні для запобігання та вирішення конфліктів, а також для формування культури поваги та взаєморозуміння [див.: 9].

Національна антибулінгова програма «Дружній простір» створила навчально-методичний посібник для педагогів та психологів «Як ти?», у якому подано уроки з психології для школярів 10–14 років. Однією з тем є «Інакшість Іншого та толерантність», мета якої – формувати усвідомлення значення толерантності в житті людей та в демократичному суспільстві [див.: 1]. Нова українська школа поступово перетворюється на простір виховання гуманістичних цінностей, де підлітки не лише засвоюють знання, а й формують

світогляд, заснований на повазі до гідності кожної людини, незалежно від її соціального, фізичного, етнічного чи культурного статусу. Робота з проблематикою інакшості, толерантності та прийняття Іншого сприяє створенню інклюзивного, безпечного та етичного освітнього середовища, яке відповідає викликам сучасного українського суспільства. Саме тому в художніх творах для дітей і підлітків дедалі частіше з'являються персонажі, що уособлюють досвід тих, хто відрізняється від більшості, але водночас потребує розуміння й прийняття. Така література не лише формує емпатію, а й допомагає молодим читачам усвідомити цінність людської унікальності.

Показовим прикладом осмислення феномену інакшості є книга Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая». Марта – головна героїня, яка від самого початку не належить до звичних літературних образів підлітків – бунтівних, егоцентричних або занадто практичних. Її інакшість полягає в спокійному внутрішньому світлі, у прагненні до гармонії, у щирій вірі в добро. Дівчинка стоїть на межі між дитинством і дорослим життям, відкриваючи для себе суперечності людської натури – ревнощі, заздрощі, страх бути непомітною, але й уміння пробачати, допомагати, любити. Особливістю Марти є також гармонійні, довірливі стосунки з батьками, у яких немає конфліктів чи звичного для підліткового віку бунту. Дівчинка товаришує з дорослими теж: з піаністкою Поліною, котра пересувається на інвалідному візку, але зберігає молодість душі, із учителем малювання, який колись навчав її маму, паном Карлом тощо. Саме ці люди впливають на формування її світогляду, допомагають відчувати глибину життя і мистецтва. Марта малює серйозні, глибокі картини, які виходять далеко за межі дитячого сприйняття. Вона захоплюється гранатами, що стають символом її внутрішньої зрілості, жаги до життя та творчості. У книзі згадуються ангели Небесної Сотні, жертви війни. Ці мотиви вводять юного читача в контекст реального світу, показуючи, що добро і жертовність існують поруч із болем і втратами. На прикладі перших почуттів і симпатій авторка говорить про складність людських взаємин: не завжди почуття взаємні, але чесність і повага важливіші за бажання будь-що бути улюбленим. Ця книга

стає своєрідним дзеркалом, у якому юний читач може побачити себе, свої сумніви й радощі, відчути, що кожна людина неповторна, інакша, але водночас здатна змінювати світ навколо себе добротою, любов'ю та вірою [див.: 37].

Отже, література для підлітків виконує низку соціально значущих функцій: просвітницьку, етичну, компенсаторну, виховну. Вона сприяє деконструкції упереджень щодо інакшості, стимулює емпатію, готує молодь до життя в полікультурному, багатоголосому світі. Репрезентація Іншого в художньому творі – це активне формування ціннісного горизонту майбутнього покоління. Залучення тем інакшості пропонує моделі прийняття Іншого, що є вкрай актуальним у контексті посттравматичного українського досвіду. Тож сучасна література для юнацтва перетворюється на ефективний інструмент соціалізації, що здатен не лише розважати, а й навчати, зцілювати та трансформувати уявлення про норму, ідентичність і межі прийнятного в сучасному суспільстві.

РОЗДІЛ 3. ФЕНОМЕН ІНАКШОСТІ ЯК ХУДОЖНЯ ДОМІНАНТА У ТВОРЧОСТІ О. САЙКО

3.1 Інакшість героїв як художній засіб розкриття внутрішніх конфліктів та чинник формування толерантного світогляду

Оксана Сайко – сучасна львівська письменниця, яка у своїй прозі порушує широкий спектр проблем, пов'язаних із особистим різноманіттям. Проте аналіз її творчості з цього питання дотепер майже не привертав уваги науковців. Винятком є дослідження Н. Горбач «Проблема дестигматизації хворого в повісті О. Сайко «Птахи завжди повертаються»», де окрім аналізу зазначеної повісті подано типологію як головних, так і другорядних персонажів у творах авторки: «До сивих гір» (2015), «Поки впаде зірка» (2015), «Птахи завжди повертаються» (2017), «Волоцюги» (2017), «Нетутешній» (2018), «Майже казка» (2018), «Забута мелодія» (2019) тощо. «Огляд системи персонажів цих творів, – на думку дослідниці, – переконує в тому, що вони підпадають під широке розуміння інклюзії, котре включає не лише осіб із інвалідністю чи серйозними порушеннями розвитку, але й представників різних потенційно вразливих груп» [16, с. 168].

Оксана Сайко – представниця сучасної української літератури, діяльність якої поєднує журналістику та літературу. Незважаючи на те, що родина прагнула бачити її в медичній сфері, письменниця обрала гуманітарну траєкторію професійного розвитку. Після здобуття освіти в Львівському державному медичному коледжі вона продовжила навчання на факультеті журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, що стало реалізацією її власних професійних бажань. Під час навчання О. Сайко активно долучалася до журналістської діяльності, зокрема редагувала розділ «Культура» у виданні «Арка», співпрацювала з газетою «Літературний Львів».

Письменницький дебют О. Сайко відбувся в 2012 році з виданням збірки оповідань під назвою «Новенька та інші історії», що побачила світ у видавництві «Старого Лева». Творчий доробок письменниці охоплює прозові твори різних форм – оповідання, повісті, романи. Її книги доступні не лише в

друкованому вигляді, а й в електронному та аудіоформатах. Її видання наповнені добром, оптимізмом і сподіванням на подолання життєвих труднощів. Персонажі, створені письменницею, – щирі, наївні, але духовно світлі люди, які зберігають чистоту серця й думок у «важкому» світі.

На сьогодні все більше дослідників порушують питання людського різноманіття, адже сучасна дитина формується в умовах інформаційно-глобалізаційного середовища, де нерідко домінують стереотипні уявлення про інакших як про людей з обмеженими можливостями чи недостатньо повноцінних. 2019 року українські інтелектуали об'єдналися задля створення збірки «Інакший досвід», представленої у форматі аудіокниги та виданням зі шрифтом Брайля. Головна мета збірки полягає в розширенні суспільного розуміння феномена інакшості та подоланні упередженого ставлення до людей, які відрізняються від більшості. Обов'язковою умовою участі авторів – відкрите осмислення проблем інакшості, навіть тоді, коли ці теми вважаються болючими або табуйованими. До створення збірки долучилися відомі українські інтелектуали: А. Алієв, С. Андрухович, Ю. Андрухович, О. Балашова, А. Бондар, Є. Глібовицький, А. Єрмоленко, В. Єрмоленко та інші.

Проблема інакшості, порушена в цій збірці, репрезентується також в художніх творах для підлітків, які допомагають читачам усвідомити людське різноманіття. Показовою є повість О. Сайко «До сивих гір», яку, на нашу думку, доцільно включити до обов'язкового шкільного читання для учнів середньої та старшої ланки. У цьому творі підлітки можуть знайти відповіді на актуальні для них питання, осмислити власні переживання. Повість сповнена тепла й людяності, у ній зображено звичайних дітей із непростими долями, чиї внутрішні конфлікти й почуття близькі кожному. Книга опублікована у видавництві «Піраміда» 2015 року. За відгуками читачів, у творі особливо відчутна емоційна глибина, зумовлена психологічною складністю вибору, що стає моральним іспитом особистості, яка прагне зрозуміти своє місце в світі та досягти внутрішньої гармонії.

Головною героїнею повісті є Яська, яку письменниця змальовує так: «Очі її були великі-великі, в них часто можна було побачити щось схоже на переляк, а в погляді – щось від немовляти, яке вперше глянуло на той світ і здивувалося йому. Міцно вчепившись за худенькі плечі, тягарем тримався незугарний горб, викривлюючи її спину, спираючи дихання» [50, с. 3].

Значне місце в повісті посідає тема сімейного неблагополуччя як однієї з форм вияву інакшості. Образ дитини, позбавленої емоційної підтримки з боку батьків, постає не лише як символ страждання, а й як уособлення відчуження та самотності у власному домі.

Втрата матері стала для Яськи переломним моментом, що позначився не лише на її емоційному стані, а й на подальшому сприйнятті себе в родинному й соціальному просторі. Сцена прощання з матір'ю, описана крізь призму глибокої дитячої травми, увиразнює відчуття безсилля, несправедливості та незворотності втрати: «Вона так не хотіла, припала до її холодного тіла, вчепившись зо всіх сил, а її відірвали чужі недобрі руки, чужі байдужі люди і понесли любу мамунцю тією ж стежкою до церкви, а з церкви на цвинтар, і там закопали в глибоку, страшну, чорну яму …» [50, с. 4] Після смерті матері Яська опиняється в емоційній ізоляції – не лише через саму втрату, а й через відчуження з боку батька, який, замість підтримки, транслює холод і суворість. Така його відстороненість «ніби зненацька перетворився на чужого, став, немов та тінь – мовчазна, сувора, темна....» [50, с. 4] посилює враження самотності дитини у найвразливіший період її життя.

Ситуація загострюється, коли до родини приєднується мачуха, яка приходить не одна, а з сином Ільком. Нові члени сім'ї формують новий простір приниження та емоційного тиску: «Вона прийшла з великими клунками і замурзаним десятирічним Ільком за руку, що, визираючи з-за материної спідниці, показував їй язика» [50, с. 4].

Ставлення батька до дочки ґрунтується не на взаєморозумінні, а на покаранні, при чому сліпому й імпульсивному. У взаєминах між ним і дитиною відсутня емпатія: батько не лише не намагається зрозуміти її переживання, а й,

що найболючіше, зовсім не зважає на них: «Скопивши за руку, батько поволік її в хату, замахнувшись ременем, якого досі ховав за спиною. Яська зойкнула, не так від болю, як від нерозуміння, не тямлячи, що діється. В її великих очах застиг переляк, який зразу ж змінився на болючий докір. А батько того не помічав. Він ніколи не помічав, що каже її погляд. Він ніколи не дивився їй в очі, то як йому було зрозуміти, що вона відчуває, коли того не бачив? Бив, не розбираючи куди. Твердий пас впивався в тіло, як зла, навіжена гадюка, жалив щораз пекучіше й болючіше, щораз нестерпніше… За що, татуню! – скрикнула Яська, вже не витримуючи болю. Скажи, за що? – захлиналася від сліз. А батько, мовби й не чув, ніби зовсім очманів з люті…» [50, с. 10] У наведеному епізоді яскраво виявляється механізм несправедливого звинувачення: без з'ясування обставин і без спроби вислухати дитину дорослі приймають версію подій, озвучену іншими. Внаслідок цього формується типова ситуація пригнічення інакшості: дівчинка, що мислить і поводиться не так, як очікує від неї оточення, стає мішенню для агресії. Батько не дивиться Яські в очі, а отже, не читає її емоцій, не помічає відчаю, що назбирується в її внутрішньому світі. У такий спосіб відбувається емоційне відсторонення батька, що трансформується в грубу фізичну силу як «аргумент» покарання, позбавлений етичного підґрунтя. Мачуха Ганка теж дозволяла собі бити Яську: «Загубила?... Я тебе навчу копійку шанувати! Ляпас один, другий… Щока горить вогнем, на очі навертаються сльози» [50, с. 34].

Дівчинку постійно непокоїв смуток за матір'ю: щоразу, проходячи повз церкву, вона чула дзвін, який колись лунав у день смерті її мами.: «Вона тулилася, згиналася, немов несила їй було втримати усю ваготу цього звуку. А він все бив і бив…» [50, с. 3]

Окрім жорстокості з боку батька та мачухи, Яська стикається з нерозумінням і ворожістю з боку суспільства. Авторка подає нам 15-річну дівчинку, над якою постійно глузували, тож відчувала вона себе не такою, як інші, намагалась не зустріти своїх кривдників: «…Яська через ліщиновий гай подалася було до річки, але ще здалека помітила там Ілька із старшими

хлопцями, що жбурляли у воду каміння, і вирішила не йти туди. Вони, хоч і малі, а проте дуже мудрі, а вона завжди каже якісь дурниці, от вони і сміються з неї. Напевно, їй також було би смішно з якогось дурня, якби вона була такою ж мудрою, як вони... Скрадаючись попід бур'янами, обережно, щоби ніхто не помітив, Яська наблизилася до левади» [50, с. 9–10]. Авторка зображує героїню у стані глибокого емоційного занепаду: Яська усвідомлює свою відмінність, сприймає себе як «іншу», менш «мудру», нібито менш вартісну за інших дітей. Таке самосприйняття формується через регулярне приниження з боку оточення, зокрема Ілька та його друзів. Дівчина просто уникає зустрічі, внутрішньо погоджується з негативною оцінкою, яку їй нав'язали інші. Тож, письменниця актуалізує питання інакшості, яка виникає як результат зовнішньої дискримінації й внутрішнього прийняття ролі «іншої». Така стратегія поведінки (уникнення контактів, самоізоляція) часто характерна для дітей, що зазнають систематичного булінгу, і в художньому тексті О. Сайко вона передається з винятковою точністю.

Підтвердженням того, що дівчина відчуває себе не такою, як всі, є її думки впродовж тексту: «Я завдаю тільки клопоту. Я немудра, горбата…» [50, с. 17]; «Я горбата…» [50, с. 37]; «Вона ж нічого не може, ні до чого не придатна…» [50, с. 17], що демонструють глибину внутрішнього конфлікту та емоційного надлому героїні, яка внаслідок тривалого соціального тиску формує викривлене уявлення про себе. Дівчинка починає ототожнювати себе з негативними ярликами, нав'язаними ззовні. Героїня сприймає фізичну особливість (горб) не просто як анатомічну ознаку, а як визначальний фактор своєї цінності. О. Сайко демонструє, як образ Іншого ззовні може поступово стати домінуючим внутрішнім голосом, що змушує особу жити в самозапереченні, емоційній самотності й неприйнятті себе.

Роздуми письменниці про сенс життя втілено в образі Михайла – чоловіка, якого дівчинка зустрічає на своєму шляху до «сивих гір»: «Радій життю, Яську. Радій, як би не було тяжко. Радій тяжкій миті, кожному дневі. Життя так швидко минає… І, напевне, саме від тієї своєї неминучості є отаким

неповторним. А кожна неповторність, здається, може тривати вічність. На жаль, тільки здається …» [50, с. 48] Михайло вчить Яську, що люди не люблять таких, як вони, тому варто навчитися не зважати на це.

Сумна звістка про смерть Михайла приголомшила дівчинку, тому вона вистрибнула з вікна, кинулася втікати з села: «Попереду, ген за обрієм, впинаючись вершечками у самісіньке небо, височіли далекі-далекі сиві гори» [50, с. 62].

У повісті порушуються важливі питання жорстокості до тих, хто не здатен самостійно себе захистити. Авторка демонструє хлопця-односельця, який намагається вчинити насильство над дівчиною, а також дітей, що жбурляють каміння по її горбу. Саме так письменниця спонукає читачів замислитися над нетерпимістю суспільства до інших і необхідністю формування співчуття та розуміння, вчить бачити не ваду, а особливість, виховує толерантність і людяність. Твір О. Сайко має велике виховне значення, адже саме на таких прикладах формується моральна свідомість молодого покоління.

Окрім цього, твори письменниці орієнтовані не лише на підлітків, а й на тих, хто шукає у світі своє «я», хто самотній та незрозумілий оточенню. Яскравим прикладом є повість «Птахи завжди повертаються». Головна її героїня – Олена – самотня та нещаслива дівчина-підліток, яка опиняється в лікарні для божевільних. Поряд з нею були її друзі: Магдалена, яка любила сидіти на підвіконні та зауважувати: «я вчителька, маю великий досвід і добре знаюся на чоловіках» [55, с. 3]; Галька, котра «так мріяла сподобатися метематикові» [55, с. 3]; пані Михайлина, що «любила знайомитися та бесідувати з новими людьми, які час від часу з’являлися в лікарні, якщо, звісно, вони були спроможні на спілкування» [55, с. 9]; і Ольга, якій «пощастило бути і рибкою, і комахою, і кішкою… А в одному зі своїх «втілень» вона була навіть коханкою Юлія Цезаря» [55, с. 10].

Про головну героїню авторка зазначає, що вона «полюбляла дивитися на верхівки ясенів. Це нагадувало мені ті часи, коли прокидалася у своїй квартирі на п’ятому поверсі. Перше, що бачила у вікні, ще лежачи в ліжку, – голови

таких ясенів. У своєму зошиті так і написала: «Ясени нагадують мені велетнів з казки, якої не пам’ятаю» [55, с. 4].

Як саме вона тут опинилася – не пам’ятає: «Скільки не напружувала пам’ять, щоб бодай за щось схопитися, все було марно. Уся правда ховалася в тому минулому, якого не пам’ятала. Зусиллям волі змушувала свої спогади повертатися до мене знову і знову» [55, с. 9].

Між веселими балачками, Олена мимоволі повертається до свого «життя до лікарні», фіксує минуле, сердиться, коли Магдалена бере її зошит, бо нікому не показувала своїх записів, адже то був «сховок для …думок, спогадів і фантазій» [55, с. 5]. Дівчинка так описує своє перебування в медичному закладі: «Я часто щось записувала в зошит, сидячи на підвіконні, бо саме там у мене з’являлося таке бажання. Це були не спогади, а передчуття того, що мало б статися, але чомусь не відбулося… І мої фантазії. Я нікому не показувала своїх записів. Звісно, за винятком лікаря. Він єдиний міг умовити мене дати йому все це прочитати» [525 с. 5]. Однак пані Михайлина зазначає: «життя буває тільки одне. І неважливо, де ти його живеш – у лікарні чи в якійсь іншій точці планети» [55, с. 10].

Оленка згадувала, як мама везла її в червоному візочку, коли тій було років зо три, а то й чотири, як вона пестила її, балувалась та тримала на руках, а от батько помер дуже рано, у шлюбі з мамою вони прожили лише рік. Згодом її мати вийшла знову заміж: «Мені було років десять, коли мама вийшла заміж удруге. Вона дуже намагалася бути щасливою, докладала для цього багато зусиль і дурила себе марними сподіваннями. Я це збагнула відразу, хоч начебто була ще замала. Збагнула радше не розумом, а якимсь інтуїтивним відчуттям, яке іноді дуже розвинене в дітей. Бачила її тривогу, щось схоже на страх і невдоволення. З кожним роком вона все більше дратувалася, дедалі частіше впадала в істерики. Іноді здавалася дуже далекою від мене. Напевно, так воно й було. Нас розділяло відчуження, якого я й досі не вміла пояснити. Зі спальні до мене часто долинали неспокійні розмови, часом схлипування, суперечки і сварки...» [55, с. 8]

Дівчинка згадує про стосунки з вітчимом, до якого так важко звикала, та й навіть звикнувши, ніколи не називала його батьком. Їй страшенно не подобалося бачити, як він їсть, не подобалося заходити після нього в туалет і бачити підняту накривку унітаза, але він з усіх сил намагався потоваришувати з нею. Особливо їй не подобалося, коли мати намагалася в усьому догодити вітчиму. Мати Олени постійно лаяла дівчину: «Ти невдячна! Зовсім невдячна. Ти ніколи його не любила. Ніколи! Я це бачила. Ти навіть раділа, коли він зникав. Але все в нас буде добре, чуєш? Усе буде добре. На зло всім! Незабаром він знайде роботу в автосервісі й гарно зароблятиме. І тоді наступного літа ми поїдемо з ним на море. Удвох. Тільки я і він. Ось так!» [55, с. 31]; «Я не раділа, коли він зникав, просто сподівалася, що він більше ніколи не повернеться» [55, с. 31], заперечувала їй подумки дівчинка. Віддаленість від матері сформувала в Олени відчуття ізоляції, немов вона існує поза межами звичних емоцій. Інакшість дівчинки проявляється в емоційній дистанції та нездатності повною мірою інтегруватися в теплий сімейний простір їхніх стосунків з матір'ю. Це формує її внутрішній світ, де панує самотність і нерозуміння. Олена зізнається, що «боялася самотності, темряви і тиші» [55, с. 6]. Але вона знайшла спосіб, як себе від того рятувати: коли їй було лячно, то вигадувала різноманітні історії й вголос розповідала сама собі. І зараз, у лікарні, коли через невідомі причини відчувала, що її щось пригнічує, то сідала на підвіконні і фантазувала, а від того «ставало відрадніше і … намагалася усміхнутися» [55, с. 20]. Самотньою дівчинка відчувала себе і в школі, про яку навіть не хотіла згадувати. Там вона була непомітною, байдужою до всього, учителі вважали її нездарою, а вона навіть не намагалася переконати в протилежному. Вона не бореться за визнання, не намагається довести щось іншим, бо відчуває себе слабкою і непотрібною. Вигадані казки – це своєрідний спосіб втечі від реальності, створення внутрішнього світу, де вона почувається більш комфортно і захищено. Дрібний зріст, бліде обличчя, рідке волосся робить її «непривабливою» в очах ровесників, що додатково посилює комплекс

власної неповноцінності: «Я завжди трималася осторонь від однокласників, гостро відчуваючи свою інакшість» [55, с. 18].

Оленка мала подругу, до якої ходила в гості, однак одного разу дівчинка почула, як мати дорікає доньці, що та залишила її саму в кімнаті, а там багато цінних речей. Після того випадку Олена перестала бувати в неї: «Напевно, моя зовнішність не викликає довіри» [55, с. 19]. Вона почала розглядати себе в дзеркало, «намагаючись зрозуміти, які саме риси викликають підозру. Можливо, кутики вуст? А може, очі? [55, с. 19]. Олена переживає внутрішній конфлікт, у якому зовнішні стереотипи й упередження про неї починають формувати її власне сприйняття себе. Ця оцінка породжує в героїні сумніви щодо власної зовнішності, які переходять у самокритичне спостереження – вона намагається «знайти» в собі ознаки, що могли б викликати недовіру. Проте, не знаходячи об'єктивних причин у рисах обличчя чи міміці, дівчинка переходить до аналізу соціального статусу своєї родини – низький матеріальний статус матері та вітчима, «немодний» одяг і «переляканий» вигляд: «А може, річ була тільки в статусі моєї сім'ї? Мати – прибиральниця, вітчим – простий роботяга, що полюбляє зазирати в чарку й кудись зникати. У мене завжди благенький, немодний одяг і переляканий вигляд… Не все там гаразд, у тій сім'ї, – мабуть, зрозуміла мати подруги. То й не дивно, що вирішила мене остерігатися» [55, с. 19]. Дівчинка починає приймати негативні соціальні установки про себе, які ґрунтуються не на її реальних вчинках, а на стереотипах і дискримінації за походженням та зовнішністю. Вона обґрунтовує свою інакшість як негативну рису, що виправдовує підозри інших і, водночас, поглиблює її відчуття самотності.

Олена не знає, як правильно реагувати на чужий біль або емоції, що пов'язано з відсутністю позитивних моделей поведінки в її дитинстві, де панувала відчуженість. Вона вважає свою нездатність до емпатії особистою провиною, хоча насправді це – результат соціальних і сімейних умов: «Я ніколи не вміла заспокоювати й розраджувати. Не вміла знаходити потрібні слова і не знала, як поводитися, через те завжди мучилася відчуттям провини» [55, с. 40].

А можливо, на рівні підсвідомості, вона копіює модель поведінки власної матері, адже, за словами Олени, мати «ніколи не жалілася, ніколи не нарікала. Вона тримала все в собі. Не хотіла звалювати тягар своїх переживань ще й на мене» [55, с. 41]. Проблема дівчинки в тому, що вона завжди тримала все в собі, подумки відповідала на агресію матері чи вітчиму, але жодного слова їм не говорила: «…хотілося вигукнути мені…» [55, с. 41]; «…я більше не промовила жодного слова» [55, с. 42]; «…подумки їй відповіла» [55, с. 14].

Навпроти їхньої квартири мешкав, як вирішила Олена, продавець солодощів, бо звідтіля постійно доносилися аромати ванілі та шоколаду, і саме він їй розкрив «таємницю» самотності: «Іноді люди приречені на самотність. Вона чигає скрізь. Від неї неможливо сховатися, але завжди хочеться. Тому люди вигадують собі різні заняття» [55, с. 22]. Самотність – це не так важко й погано. Треба вміти з нею вживатися» [55, с. 43]. «Самотність не завжди є чимось прикрим. Іноді вона допомагає зрозуміти себе й робити якісь добрі та корисні речі» [55, с. 22]. Він навчив дівчину уявляти протилежне: коли спекотно, то уявляєш прохолоду: «…ми з ним такі схожі. Ми вміємо уявляти собі протилежне до того, що існує насправді. Бо так легше. Просто легше...» [55, с. 29]. Саме з цим чолов'ягою дівчинка могла поговорити, вона його постійно чекала, як нікого, навіть могла впізнати його за ходою, адже він постійно човгав черевиками. Він запрошував дівчинку в гості, готував чай, який здавався їй найсмачнішим у світі.

Дуже тривожною почувалася Олена, коли замислювалася над тим, що, ймовірно, незабаром покине лікарню. Іноді її це лякало, а іноді «бачила перед собою лише млу, яка не хотіла розсіюватися. Млу або прірву, яка розмежовувала моє минуле життя і те, що було тепер. Як я житиму потім? [55, с. 45]; «Не знаю, чи зраділа я, коли почула від лікаря, що наприкінці тижня нарешті зможу піти додому. Якийсь час мовчала» [55, с. 51];

У світі Оленки практично немає нічого привабливого чи вартісного – єдине, що викликає бодай якусь теплоту, це коротка, майже випадкова зустріч із продавцем солодощів. Проте навіть ця мить не здатна витіснити болісні

спогади, які невпинно повертаються. Перед очима зринає образ матері – розтріпане волосся, розгублений, майже божевільний погляд, тремтячі руки, що намагаються прибрати уламки побитого посуду. У родині панують сварки, і дівчинка змушена емоційно захищатися від усього, що коїться довкола. Її щире бажання втекти, віддалитися від реальності, поєднується з болючим почуттям провини – вона звинувачує вітчима в домаганнях, аби хоч якось врятувати матір. Однак із часом усвідомлює, що це була їхня остання зустріч. Після самогубства матері Оленка не відчуває, що була для неї головною – жінка сумує не за дитиною, а за чоловіком, який збирався її залишити. Ймовірно, саме через внутрішній сором чи несвідому вину пам'ять Оленки тимчасово витіснила момент трагедії. Авторка не проговорює це напряму, але уважний читач може вловити підтекст. Найгірше закарбувалося в її пам'яті – це перша миттєва підозра, що трапилось непоправне: «Страшний здогад, що трапилося щось жахливе, на мить паралізував мене, а далі, вже, не тямлячись, я кинулася пробиватися крізь натовп… На мокрому асфальті лежала мама. Біля неї силився лікар, намацуючи пульс. Що було далі, не пам'ятаю… Та це вже не мало ніякого значення» [55, с. 56]. Цей момент стає кульмінацією не лише дитячої травми, а й глибокого досвіду втрати, інакшості, емоційного сирітства, які формують внутрішній світ дівчинки.

Повертаючись з лікарні додому, Олена мимоволі уявляла розмову зі знайомими: «Як там у божевільні? Нічого не настільки страшно, як здається, – відповім, знизавши плечем. – А психи? – Знаєте, у дечому вони набагато кращі за вас. Принаймні вони цілком щирі» [55, с. 60]. Тепер із квартири сусіда доносився запах супу, а не тістечок, в її домівці господарювала чужа жінка. На роботу до кав'ярні дівчинку не взяли, з подругою дружбу не вдалося відновити: «Тепер я була для неї лише примарою… Примарою з минулого, яку вона ще трохи й не згадає» [55, с. 76], а сусіда «забрав на якийсь час до себе брат, що є його опікуном, квартиру він продав …[55, с. 79]. Не втримавшись у світі «розумних», дівчина поїхали до лікарні: «…Я знав, що ти повернешся», – тихо

промовить Тиня. «А задля чого, власне, було звідси йти? – здивується пані Михайлина [55, с. 85].

У повісті зображено «інакших» – тих, кого суспільство не прагне зрозуміти й відштовхує. Попри це, читач співчуває головній героїні, яка, побувавши у закладі для людей із психічними розладами та, повернувшись до звичного життя, остаточно усвідомлює: світ довкола не для неї, він занадто лицемірний, жорстокий та байдужий: «І чому воно так є? Я часто думаю про те, чи можливо, щоб зло зникло цілком? Це так боляче... Так боляче стикатися з ним і розуміти, що ти нічого не можеш вдіяти, щоб його здолати, бо твоїх зусиль замало... Бо ти є малим і слабким, мов блощиця... Хоча іноді вистачає робити просто якісь приємності, якісь маленькі добрі вчинки... Якби всі того прагнули й так чинили, яка ж гармонія запанувала б у світі!» [55, с. 35] Кожен із нас зосереджений на власному житті, власних потребах, а про те, щоб робити світ хоча б трохи добрішим – байдуже: «Божевілля дає мені чудову можливість займатися своїм ділом. Там, за брамою, мені того не давали. Мене зняли з посади завкафедри, за спиною плели інтрижки ці нікчемні й бездарні доценти, які розвели хабарництво. А тут принаймні мені не заважають, хоча інтелігенції тут мало» [55, с. 49], – розмірковує один із персонажів твору. Симптоматично, що Олена виходить із лікарні, але не знаходить себе в «розумному» світі, а отже, її справжній дім, не там, де «нормальність», а там, де її сприймають без осуду. Героїня, як птах, що повернулася до тих умов, де людина не мусить прикидатися чи ховати свою інакшість, тож «птахи завжди повертаються!»

Збірка з 20-ти оповідань «Новенька та інші історії» розглядає психологічні проблеми підліткового віку, показуючи життя героїв у складних ситуаціях. Це проза про життя в один з найскладніших її періодів – підлітковий. Коли здається, що навколо всі налаштовані проти тебе, коли ще не розумієш, ким потрібно бути у цьому житті, буває неймовірно важко знайти когось, щоб відкрити свою душу.

У збірці тематичний спектр, що постає у дитячому та підлітковому середовищі, вирізняється особливою глибиною й актуальністю. Авторка чітко

зображує морально-етичні та соціально-психологічні конфлікти, з якими стикаються сучасні підлітки, і робить це через живі, психологічно переконливі образи героїв. Центральним осереддям проблематики оповідань є булінг. Авторка демонструє як причини, так і наслідки цькування в підлітковому колективі, розкриваючи внутрішні драми персонажів. В оповіданнях «Новенька», «Протест», «Відважний капітан Макс», «Катька», «Дівчача дружба», «Подарунок на Святого Миколая», «Справжній друг», «Теплий-теплий сніг», «Зрада», «Незнайомка з тринадцятої квартири» тощо булінг зображено як частину повсякденного шкільного життя, де важливою стає здатність протистояти соціальному тиску, знайти підтримку, або ж пережити ізоляцію.

Паралельно порушуються інші соціально значущі теми, серед яких важливе місце займає проблема підліткової симпатії та закоханості. Ці почуття зображено в їхній емоційній суперечливості, наївності. В оповіданнях «Новенька», «Гаманець», «Дівчача дружба», «Конкурс краси», «Справжній друг», «Неправильні» підліткові переживання слугують фоном для формування характерів, самоусвідомлення та критичного ставлення до себе й інших.

Не менш значущою є тема родинних та педагогічний стосунків, окреслена в оповіданнях «Протест», «Біла ворона», «Пізній дзвінок», «Забутий брелок», «Моя маленька історія». Конфлікти між дітьми та дорослими, нерозуміння, нестача уваги чи турботи, педагогічна байдужість або навпаки – надмірний тиск – усе це формує соціальну й емоційну ізоляцію дитини, що іноді призводить до радикального спротиву.

Висвітлюється також тема дружби, яка інтерпретується як джерело підтримки, співпереживання й сили. Оповідання «Новенька», «Відважний капітан Макс», «У дощовий вечір», «Неправильні», «Конкурс краси», «Дівчача дружба», «Зрада» пропонують різні моделі дружніх стосунків – від щирої підтримки до зради, лицемірства та заздрощів.

Крім того, порушено філософсько-етичні проблеми, такі як самотність, емпатія, чесність, моральний вибір, проблема зради себе та інших. В оповідання

«Зрада», «Моя маленька історія», «Справжня леді», «Катька» підлітки опиняються перед моральною дилемою, що змушує їх переосмислювати власні вчинки та змінюватися

Важливе місце займає внутрішній світ дитини, її самосприйняття та ставлення до оточення. Зокрема, в оповіданнях «Новенька», «Теплий-теплий сніг», «Зрада» розкрито проблеми соціального сприйняття, самооцінки, а також болісного усвідомлення власної інакшості. До цього блоку також належать твори, де йдеться про фізичні вади, інклюзію, упереджене ставлення до зовнішності: «Справжній друг», «Неправильні», «Незнайомка з тринадцятої квартири». Власне, ці оповідання ми детальніше проаналізуємо з точки зору репрезентації інакшості.

Головна героїня в оповіданні «Новенька» –Тереза, що «з'явилася у їхньому класі в розпалі весни … стояла посеред класу і всміхалася, трішки зніяковіла, зашарівшись з хвилювання, притискаючи до грудей яскраво-червону спортивну сумку … він ніколи ще не бачив дівчини з такими великими сірими очима» [54, с. 7]. Дівчинка погано чула через хворобу, на яку нещодавно нездужала, проте всі до цього швидко звикли, окрім Чалаги: «Та що з неї візьмеш, недочуває, то й навіть і не підкаже, глуха тетеря … начебто всі дівчата як дівчата, а вона якась дивна» [54, с. 8–9]. Ми бачимо, що на початку оповідання стосунки між Терезою та Ігорем Чалагою окреслюються як напружені, зумовлені, передусім, прагненням Ігоря зберегти свій авторитет у підлітковому середовищі. Його імідж «тяжкого підлітка» не передбачає вияву емпатії, тому поява нової однокласниці викликає в нього скоріше роздратування, ніж цікавість. Тереза відрізняється від інших своєю стриманістю, зануреністю у внутрішній світ, що спершу провокує агресивне або ворожо-іронічне ставлення до неї. Проте відбувається певний злам у сприйнятті: випадкова зустріч Ігоря з Терезою в парку, коли вона займається малюванням, стає поворотним моментом у розвитку міжособистісного контакту між героями. Хлопець, неочікувано для себе, відкриває нові риси у Терезі – її творчу натуру, емоційну глибину та здатність до зосередженості: «Тереза

малювала розквітле дерево. Й такими живими були її зелено-брунатно-білі фарби, що Ігор мимоволі замилувався ним, хоч досі ніколи не цікавився живописом, а радше навпаки, вважав це справою нудною, нецікавою, не гідною уваги справжнього чоловіка. Почувався так, ніби розкрив її таємницю. І це принесло йому якесь полегшення. Не така вона вже й незрозуміла…» [54, с. 10] Спостерігаючи за процесом створення художнього образу, він втрачає бажання принизити або зашкодити їй, що свідчить про початок внутрішніх змін героя. Це нове бачення дівчини як особистості, наділеної талантом і внутрішнім світом, формує у Чалаги повагу до неї. Уже в шкільному просторі хлопець виявляє захисну позицію щодо Терези, не дозволяє іншим учням її ображати. Така поведінка Ігоря може інтерпретуватися як наслідок його особистісної трансформації: від байдужості та зневаги до емпатії, від спроб соціального домінування до бажання порозумітися. Авторка підкреслює, що перше враження може бути хибним, а глибше знайомство відкриває нові, позитивні риси особистості. Водночас у творі артикульовано низку соціально значущих тем: булінг серед підлітків, труднощі адаптації новеньких у колективі, формування емпатії та розвиток міжособистісних зв’язків у підлітковому середовищі. Такі проблеми мають універсальний характер і є особливо актуальними для сучасного освітнього простору, оскільки відображають реалії шкільного життя та потребу в моральному вихованні.

Образ Лесі, головної героїні оповідання О. Сайко «Теплий-теплий сніг», виразно репрезентує явище що позначається як на внутрішньому стані дитини, так і на її стосунках з соціумом. Дівчинка – яскравий приклад підлітка, який опиняється за межами шкільного колективу через сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників. Перш за все, у творі простежується соціальна відчуженість героїні, спричинена матеріальною неспроможністю її родини. Відсутність модного одягу, ґаджетів та інших атрибутів, які визначають «статусність» підлітка у сучасному середовищі, автоматично виключає Лесю з активного спілкування з однолітками. Вона стає «білою вороною» – символом інакшості, що викликає нерозуміння та зневагу з боку однокласників: «…вона

ж була білою вороною. Не раз Леся помічала на собі відверто насмішкуваті, а то й награно співчутливі погляди однокласників. На їхню думку, їй було чого співчувати – у неї не було ані мобільного телефону, ані комп'ютера. Дівчата косилися на її немодний, надто скромний одяг, а побачивши зі скрипкою – захихотіли…» [54, с. 91] Крім того, важливим виявом інакшості є внутрішній світ дитини, її духовне наповнення. Леся володіє високим рівнем емоційної чутливості, глибокою внутрішньою культурою, що проявляється через гру на скрипці. Музика слугує для неї не лише засобом самореалізації, а й формою емоційної терапії, способом подолання болю, самотності та неприйняття: «…смуток свій проганяла за допомогою скрипки та музики» [54, с. 93]. Така потреба в естетичному переживанні світу ще більше віддаляє її від матеріалістично зорієнтованих однолітків. Єдиний, кому дівчинка могла розповісти про все, що на душі, – Віктор, який вчиться в паралельному класі. Окрему увагу заслуговує емоційна вразливість героїні, що проявляється тоді, коли вона чує образливі слова про себе. Її реакція – щира, але дуже болюча: «Дівчата зареготали. Леся так і не зайшла до класу, вона швидко вибігла зі школи, нічого не бачачи перед собою крізь сльози» [54, с. 95]. Проте навіть у моменти відчаю Леся не виявляє агресії чи прагнення помсти. Протиставлення Лесі та її однокласниць також функціює як етичний конфлікт, у якому співчуття, щирість і гідність опиняються в опозиції до заздрості. Незважаючи на складні життєві обставини (відсутність батька, нестача грошей, соціальне нерозуміння) Леся не нарікає, не виявляє протестних настроїв. Її поведінка позначена стриманістю, гідністю, повагою до матері, готовністю до самопожертви: «…навіть заощадила трохи кишенькових грошей, аби не просити в матері» [54, с. 93]. Отож, інакшість Лесі виявляється як моральна перевага над тими, хто її принижує. Останні слова Віктора, промовлені дівчинці: «Але саме ця біла ворона, і ніяка інша, мені дуже подобається! [54, с. 98] мають символічне значення: саме той, хто здатен побачити істинну сутність Лесі, її талант, щирість і внутрішню красу, виступає противагою суспільному осуду. Отже, відбувається підтвердження цінності інакшості, її

прийняття через справжнє порозуміння та підтримку. У цьому контексті твір виконує важливу виховну функцію, формуючи у читачів здатність до емпатії, толерантності й розуміння цінності людської індивідуальності.

Інакшим у творі «Зрада» виступає Арсен – хлопець з інтернату, якого соціум автоматично аналізує за кількома ознаками: походженням та матеріальним статусом. Авторка не вказує прямо на його національність, проте через здогадки про циганську зовнішність, брак мобільного телефону та життя в інтернаті формується образ, який у стереотипному сприйнятті суспільства ототожнюється з потенційною загрозою: злодієм, хворим, ненадійним: «…хлопець, чимось схожий на цигана, худорлявий, з чорним вихрястим чубом і білосніжною усмішкою … він не мав навіть найдешевшої мобілки» [54, с. 125, 127]. Така інакшість грунтується не на реальних діях Арсена, а на упередження і поширених негативних шаблонах, які автоматично активуються в середовищі «нормальних» підлітків. Характерним є механізм проєктування провини: зникнення пейджера автоматично асоціюється з Арсеном, бо він – «циганський злодій». Його доброта, відкритість і щирий інтерес до дівчини не здатні подолати той бар’єр, вибудований на основі соціальної та культурної відмінності. Поведінка Лади демонструє складність становища людини, яка опинилася між двома світами: світом почуттів (довіра, симпатія до Арсена) і світом колективного осуду, репрезентованого Танею, Андрієм та однокласниками. Лада змушена зробити моральний вибір, але помиляється. Її зрада полягає не лише в сумніві, а у втраті моральності там, де вона мусила виступити на захист іншого, соціально вразливого. Оповідання порушує ключові проблеми підліткового періоду: упередженість, недовіру до інакшого, колективний тиск, особисту відповідальність за вибір. Інакшість тут є не лише рисою іншого персонажа, а випробуванням людяності для головної героїні. О. Сайко через цей твір формує емпатійну модель поведінки, актуалізуючи потребу в переосмисленні стереотипів та утвердженні гідності незалежно від соціального походження.

Інакшість Павчика з оповідання «Справжній друг» підкреслюється з самого початку: «Занадто він спокійний, правильний, сумирний, ще й малого зросту – тому й прилипло до нього оте «Павчик» ще з першого класу…» [54, с. 101] Через ярлик, нав'язаний оточенням, хлопця сприймають як неперспективного, «негеройського», позбавленого зовнішньої ефектності, проте він володіє тим, чого не вистачає іншим персонажам – емпатією та відданістю. Таких часто не цінують однолітки в підлітковому віці, але ж поведінка Павчика демонструє людяність: «Павчик, який годинами мерз на морозі, кумедно підскакуючи, сподіваючись побачити її у вікні, надзвонюючи на її мобільник, який не відповідав…» [54, с. 106] Помаранчі, що приніс Павчик Віті, символізують його турботу, яку дівчина, зрештою, починає визнавати. Інакшість Павчика в тому, що він не намагається бути «баскетболістом», «героєм», але він завжди поруч, не тому, що чогось чекає, а тому, що відчуває відповідальність за іншу людину. Кульмінацією стає мить, коли Віта відкидає свої попередні уявлення про значущість статусу та «героїв»: «Знаєш, Павчику, ти справжній друг…» [54, с. 106] Цей момент є внутрішнім дорослішанням дівчини, коли вона переосмислює людську цінність: не статус, а вчинок і підтримка стають маркерами справжньої людини.

Проблема інакшості є однією з центральних в оповіданні «Неправильні», передусім вона репрезентується через опозиційність Володьки до шкільної системи та соціальних очікувань. Він відсторонюється від шкільних правил і норм поведінки, йому не цікаво знаходитися в школі: «Набридло! Нудьга та й годі! Залишився останній урок – геометрія, ще гірший, ніж хімія» [54, с. 150–151]. Інакшість героя поглиблюється й соціальною маргіналізацією: «Однокласники його побоювалися, вчителі лаяли. Сусіди нарікали, бо він курив у під'їзді, непристойно висловлювався й голосно співав під гітару вуличних пісень» [54, с. 155]. Тут бачимо, що він стає ізольованим не тільки від вчителів, однокласників, але й від оточення загалом, набуваючи репутації «важкого підлітка». Тим більше, що батька він ніколи не знав, мати залишила його на тітку та подалася на заробітки, а тітка займалася влаштуванням особистого

життя, тож це і сформувало стереотипне сприйняття його як «неправильного». Цікавим є образ Лізки, адже вона протиставляється іншим дівчатам і навіть дорослим, що виявляється через її принциповість: «– Звідкіля квіти? – спитала з підозрою. – Тоді забери. Вони вкрадені» [54, с. 152]. Така її позиція чітко контрастує із поведінкою Володьки та загальноприйнятими нормами. Важливим є і те, що Лізка здатна бачити справжнього Володьку, не піддаючись поширеним упередженням: «Ти вперто хочеш здаватися гіршим. Мов черепашка, ховаєшся у свій панцир! Але ж ти не такий!» [54, с. 156]. О. Сайко розкриває мотив соціальної неприйнятності таких «неправильних» підлітків, зокрема класна керівниця Лізи прямо протиставляє її Володьці, наполягаючи на несумісності двох «світів»: «Ти – відмінниця, розумниця! В тебе такі перспективи! А від того лобуряки можна тільки негативу набратися!» [54, с. 156] Слова Лізи в листі до Володьки: «Напевно, ми обидвоє «неправильні!»» [54, с. 157] є ключем до осмислення інакшості як спільного досвіду двох особистостей, які чинять опір тим стереотипам, що їх обмежують. Інакшість тут постає не як вада, а як простір для істинного взаєморозуміння, розвитку, глибокого внутрішнього життя. Авторка демонструє, що саме ця інакшість здатна стати джерелом позитивних трансформацій: «Та він увесь світ переверне! Та він заради неї зможе стільки! І буде кращим, ніж є! І сидітиме, уважно слухаючи, усі шість найнудніших уроків!» [54, с. 157] Через зображення Володьки та Лізки авторка порушує питання: хто ж насправді «неправильний» – той, хто не підкорюється правилам, чи той, хто вимагає сліпо підкорюватися стандартам?

Головним носієм інакшості в оповіданні «Незнайомка з тринадцятої квартири» є Славка, який сприймається оточенням як «підозрілий» і «небезпечний». Уже на початку тексту читач знайомиться із соціальною оцінкою хлопця: «Він тримався осторонь, не долучався до гурту хлопчаків … він був зодягнутий у розтягнутий светр з чужого плеча зі стертим англійським написом і в кепку дашком назад. Насуплений, з поглядом з-під лоба, той хлопець не викликав жодної довіри» [54, с. 132]. Баба Василина та інші

мешканці двору репрезентують стереотипне мислення: «Може, злодій який? Того й гляди, не приведи Господи, щось поцупить…» [54, с. 133]. Це віддзеркалює типове соціальне упереджене ставлення до тих, хто не відповідає загальноприйнятим моделям поведінки чи зовнішнього вигляду. Тож, інакшість Славки сприймається як загроза, хоча насправді вона є лише зовнішньою маскою, за якою приховані біль, самотність і прагнення знайти маму. Славка демонструє інакшість і на психологічному рівні, оскільки його замкненість, суворий вигляд і шкідлива звичка є своєрідним «панцирем», що захищає від чужого втручання та відчуття вразливості. Він не прагне розповідати про себе: «Не твоя справа! – сердито блиснув він на Ксеню очима з-під лоба» [54, с. 136]. На противагу загальній упередженості мешканців двору, Ксеня поступово відкриває іншу сторону Славкиної особистості. Її щира цікавість і готовність слухати стають поштовхом для його розкриття. Важливо, що саме Ксеня першою починає підозрювати справжні причини його поведінки: «А може, ти втікач? Утік з дитячого розподільника чи з притулку? Слухай, а може, ти просто закохався і вистежуєш когось?» [54, с. 136]. У процесі діалогу відбувається поступове руйнування бар'єрів, особливо коли Ксеня запропонувала допомогти Славці у пошуках матері. Тож, інакшість хлопчика, яка спочатку сприймалася як бар'єр, перетворюється на місток для взаєморозуміння. Ксеня починає бачити Славку не через призму негативних ярликів, а як підлітка, що потребує підтримки. Це демонструє здатність щирості долати колективні стереотипи.

Ще один глибокий та емоційний твір О. Сайко – «Забута мелодія», у якому письменниця занурює читача в загадковий світ минулого, показуючи непросту долю забутого митця. На перший погляд може здатися, що це детективна історія, однак із розвитком сюжету стає зрозуміло: авторка порушує значно глибші теми – складність взаємин між батьком і донькою, нерозуміння з боку близьких, перші почуття й переживання. Головна героїня, Романа, – щира, доросла не за віком дівчина, яка після смерті матері особливо зблизилася зі своїм батьком: «Ми були справжніми друзяками. Мабуть, рідко в кого бувають

такі стосунки, як у нас із батьком. Після смерті матері ми зблизилися ще більше, відчайдушно долаючи самотність, безпорадність та біль» [51, с. 8]. Однак поява у батька іншої жінки, Юлії, руйнує їхній унікальний союз, Романа сприймає це як зраду пам'яті матері: «А як же ж мама? Хіба це не було зрадою навіть тепер? Невже він міг про все забути за якихось там десять років?» [51, с. 10]. Романа намагається «почати інше життя»: переїжджає у провінційне містечко, винаймає старий дім та поселяється в ньому. Саме в новому середовищі дівчина прагне віднайти власну мелодію, що відображає її інакшість: «Мені потрібно кудись поїхати, Поїхати і все, розпочати зовсім інше життя. Інакше я зараз не можу» [51, с. 11]. Новий дім у маленькому містечку стає метафорою інакшості: він старий, оповитий таємницями, давно чекав на героїню: «Той будинок, здавалося, уже давно чекав на мене. Він виглядав трохи занедбаним – фарба на вікнах зовсім облуплена, східці збиті, схоже, тут давно не мешкали, але все ж від нього віяло затишком [51, с. 8]. Це мов простір ідентичності, у якому Романа поступово віднаходить себе. Інтер'єр із речами, що «пахнуть історіями», розкриває особливий спосіб відчувати світ: «Проводжу рукою по гладкому темно-вишневому лакові, вдихаю запах. Вона досі пахне стрихом» [51, с. 66].

Її прагнення до свободи – це прагнення залишитися інакшою, не злитись із чужими уявленнями: «Я завжди любила малі містечка. Від них віє спокоєм. Вони приймають привітно, радо» [51, с. 11]. Так Романа знаходить своєрідну екзистенційну нішу. Однак батько не приймає доньку-скрипальку: «Я завжди бачив тебе кимось більшим, аніж просто посереднім музикантом. Хіба ж ця втеча – не зрада мрій? Бо інакше, ніж втечею, твій вчинок назвати не можу. Хоча, я тебе розумію, тобі хочеться бути незалежною… І це бажання, безсумнівно, заслуговує на повагу. Але якими бачиш ти свої перспективи в цій провінції, у звичайній музичній школі? У твоєму вчинкові бачу дитячу впертість, надмірну емоційність, егоїзм...» [51, с. 15] Батько бачить дівчину через призму своїх амбіцій і очікувань, а Роману глибоко ранило нерозуміння з боку батька. Дівчина зовсім не «посередній музикант» – її талант і відданість музиці вийшли далеко за межі звичайного. Скрипка дає Романі можливість

артикулювати те, що не може висловити словами: сум, протест, ніжність: «Гра на скрипці для мене – не тільки вправляння. Це своєрідна медитація, щось більше, аніж звичайна потреба й задоволення. Щось, що я ніколи не могла пояснити. Може, таким чином я розкривала свої відчуття, виливала настрої й думки, намагалася щось збагнути, і нерідко – в собі?» [51, с. 22] Тож, музика стає універсальною мовою інакшості, яка зрозуміла лише їй. Зустріч із Анатолем, художником-одинаком, який шукає минуле міста через образи, зображує ще один вимір інакшості. Їхнє зближення не романтичне в традиційному сенсі, а символічне: обидва маргінальні в соціальному сенсі, живуть мистецтвом, не прагнуть «вбудуватися» у загальноприйняті норми: «Його пензлик справді здався мені музичним інструментом. Якщо можна було би почути музичні звуки фарб у його виконанні, можливо, це був би джаз» [51, с. 21]. Це важливий момент визнання: героїня вперше бачить когось, хто так само відрізняється від більшості.

У цьому творі інакшість Романи виявляється в її прагненні жити всупереч волі батька та не відповідати очікуванням суспільства, залишаючись вірною власним переконанням і покликанню.

Ганна, персонаж повісті «Майже казка», є втіленням жінки, котра свідомо відмовляється від соціально нормативного сценарію. Вона не має чоловіка, народжує дитину після сорока років від мандрівника, котрого бачила лише раз в житті, не маючи на те «права» з точки зору односельчан: «Ви бачили Ганнине черевце? Цікаво, від кого?.. Вона, певно, здуріла – в її віці народжувати…» [53, с. 9] Але сама Ганна радіє, не звертає уваги на думку інших, адже це її свідомий вибір – народити поза шлюбом, після сорока років: «Щастю її не було меж. Очі її дивилися добротою, глибокою задумою, немов вона блукала десь в далекому майбутті, немов переживала щось досі непережите» [53, с. 8].

Донька жінки вже з моменту народження інакша, адже народилася зі сходом сонця, то «має бути щасливою» [53, с. 9], однак не має друзів: «Вона рідко бавилася з іншими дітьми, бо була для свого віку занадто розумною, вразливою та замкненою, перебуваючи десь у своєму світі, в який вона нікого

не впускала, якого ніхто не міг збагнути. Дітям не подобалося те, що вона уникала їх і була їм незрозумілою, й вони її за те незлюбили» [53, с. 9]. У ранньому віці дівчинку тягнуло до знання, читання, мислення: «Вона рано навчилася читати … Назбиравши оберемок розмаїтих квітів, вона несла їх додому й розпитувала в матері, як вони виглядають у літерах» [53, с. 18].

Однолітки дражнять дівчину через зовнішність та незрозумілу поведінку: «Гей ти, з котячими очима! Котячі очі бувають тільки у відьом. Коли ти виростеш – станеш відьмою, то тільки відьми блукають лісами» [53, с. 13]. Окрім цього, лунають часті насмішки з приводу того, що у неї немає тата: «А де твій тато? А хто він? … Ти брешеш! В тебе немає тата! … Ти брехуха! Забирайся, бо зараз відлупимо!» [53, с. 13]. Попри соціальне відторгнення, дівчинка знаходить подругу – Кривеньку Мар'яну, дитину з інвалідністю. Це союз тих, кого світ «не прийняв». Їх єднає не лише самотність, а й особлива емпатія, здатність розуміти одне одного без слів: «У неї не було подруг, окрім Кривенької Мар'яни… З того часу вони й потоваришували» [53, с. 17]. Інакшість героїні виявляється не тільки в соціумі, а й у типі мислення, у внутрішньому світі, що не розуміє оточення. Вона не прагне бути «такою, як усі», не шукає визнання, вона наближена до природи, символів. У її поведінці та сприйнятті світу помітні риси інтроверта та емпата. Її тягне ліс, вода, камінь – усе те, що мовчазне і водночас живе. Саме природа стає її співрозмовником, духовним середовищем: «…стежки самі ведуть мене. Ліс не дозволить, щоб я заблукала, бо я його розумію» [53, с. 13]. Такий мотив спорідненості з природою підкреслює відчуженість героїні від соціуму та її наближеність до сакрального.

Інакшість тут не лише результат обставин, а й своєрідна спадкова доля. Психологічну травму дівчинка отримує ще до того, як її усвідомлює, адже її очі відображають «столітню печаль матері, яку та їй передала у спадок» [53, с. 11], а сама вона перебуває у своєму світі, недоступному для інших, тож ще в дитинстві вона демонструє ознаки емоційної самотності, яка пізніше трансформується у добровільне усамітнення. Після смерті матері, яка була

єдиною близькою людиною, інакшість героїні набуває ще виразнішої форми. Вона живе одна, не приймає допомоги від односельців, намагається зберегти гідність і незалежність. Саме в цей момент її внутрішня дистанція від соціуму сягає апогею. У селі її вважають гордовитою, незручною, непоступливою: «Ось як воно, сироті, – тяжко зітхнула вона, – кожен норовить образити і насміятись» [53, с. 130], але насправді вона глибоко самотня і по-своєму вразлива: «Кутики вуст її опустилися, в очах померк вогник дитинності й безтурботості» [53, с. 28]. Очікування на кохання, передбачене ворожкою, – ще один вияв метафізичної інакшості: «Мій наречений припливе до мене в човні … я зустріну його біля озера» [53, с. 25]. Саме віра в це пророчення відрізняє героїню від інших дівчат, які мислять утилітарно. Її любов – ідеальна, поза побутом, вона не шукає вигідного шлюбу чи матеріального захисту. Її самотність є не ізоляцією, а вибором – жити в гармонії з собою, зі світом, з пам’яттю про матір, із вірою у вищий сенс. Вона не вписується в сільське середовище не тому, що відсторонюється, а тому, що бачить більше. Через символіку природи, інтимну оповідь, контраст із соціальним тлом авторка вибудовує образ, який викликає захоплення і тривогу водночас. Саме така інакшість, вкорінена у самотності й мрійливості, є однією з ключових тем сучасної прози для юнацтва.

Кав’ярня на розі – чудове місце для зустрічей з найнесподіванішими людьми. Лідці, котра готується до вступу на економічний і підпрацьовує там кельнеркою, пощастило познайомитися з колекціонером забутих книжок. І це змінило життя обох: хтось зумів повернути собі давно втрачений сенс існування, а хтось зрозумів, чому не варто втілювати чужих мрій – так описується в анотації до повісті «Кав’ярня на розі» [52, с. 6]. Ключовою особливістю повісті є побудова специфічного простору – кав’ярні на розі, яка функціює як притулок для маргіназілованих осіб. Це не просто заклад громадського харчування, а певний мікросвіт, де сходяться долі тих, кого суспільство не завжди приймає або не помічає. Кав’ярня не є популярною чи престижною, але саме це робить її особливою: «Непримітна, скромна, трохи

вигоріла від сонця вивіска у завулку між старих брукованих вулиць навряд чи привернула б його увагу. Вона майже ніколи не приваблювала чужинців, які опинялися у нашому місті через певні обставини…» [52, с. 7].

Розповідь ведеться від імені юної Ліди, яка працює в кав'ярні, щоб допомогти дядькові Роману. Внутрішній світ героїні позначений відчуттям відчуженості, невизначеності: «І чому в мене немає мрії? Чому я не знаю, чого прагну? Я тяжко зітхнула, незадоволена собою...» [52, с. 36]. Її батько хоче, щоб дівчина була економістом, а Лідка, щоб не засмучувати його, погодилася на це, зруйнувавши власні амбіції: «Якщо для батька це так важливо – гаразд, я стану економістом, вирішила я, щоби подарувати йому другий шанс і таки втілити змарновану мрію» [52, с. 22]. Дівчинці не вистачало батька, їй бракувало відвертості та щирості, їхні розмови були нечастими та скупими, тож «…щоби сподобатися йому, я намагалася бути такою, якою він прагнув мене бачити, а не такою, якою була насправді. Так я хотіла зробити йому приємність, хотіла, щоби він мною пишався» [52, с. 23]. Саме так Ліда, забувши про себе, бажає догодити батькові. Перебуваючи в кав'ярні серед незвичних постатей, Ліда поступово переосмислює власне становище, вона не засуджує відвідувачів кав'ярні, не намагається втекти від їхньої дивакуватості, а натомість стає частиною спільноти, де цінується внутрішній світ, а не відповідність нормі.

Особливу роль у повісті відіграють постійні відвідувачі кав'ярні, які є уособленням різних типів інакшості. Так, поет-невдаха, який щовечора пише вірші в зошиті, вважає себе неприйнятим суспільством митцем, який часто втрачав відчуття сенсу та переставав писати: «Це був поет-невдаха, якому ніяк не таланило видати свою збірку. Він заробляв на життя, працюючи нічним сторожем на якомусь складі» [52, с. 16]; «Мене усі тут вважають невдахою та диваком. Тихцем підсміюються, глузують... Кажуть, що я несповна розуму, бо займаюся непотрібною й неповажною справою. Бо писання віршів – марна трата часу й життя, така собі забавка, мало не розвага, від якої користі нема ніякої ані мені, ані комусь «...» якщо більшість так вважає. Більшості завжди важко протистояти… [52, с. 43].

Отець-богохульник є втіленням релігійної інакшості, зруйнованої віри, що переросла у відчай. Колись він навчався у семінарії й планував стати священиком, але засумнівався у своєму покликанні через несправедливість до нього церковної влади й ректора семінарії, який не радив йому висвячуватися, тож він почав викладати релігієзнавство в коледжі для перукарів: «…частенько впивався, а якщо його провокували, починав вигукувати непристойності на адресу всіх єпископів…» [52, с. 15]. За таку поведінку його і прозвали «отцем-богохульником», однак як зазначає Ліда: «хоч мені зроду не доводилося чути, щоби він богохулив, як, мабуть, і тим, хто його так прозвав. Але люди часто перебільшують через надмір уяви» [52, с. 15].

Нелька, що працювала куховаркою, також потрапляє до групи інших не лише через своє матеріальне становище, а й через внутрішню чутливість, відчуття гідності в умовах бідності. Вона постійно запізнювалася, бо виховувала сама малого сина: «На її запізнення дядько Роман дивився крізь пальці. Мабуть, тому, що жалів. А ще тому, що на Нельку неможливо було сердитися – вона була трохи наївна і дуже щира» [52, с. 11]; «Час до часу Нелька знайомилася з чоловіками, захоплювалася, мріяла вийти заміж. Біда була тільки в тім, що ані один її приятель не припав до вподоби її трирічному синові» [52, с. 11]. Через свою самотність Нелька розчаровувалася й страждала, однак ніколи не впадала у відчай.

А ще серед відвідувачів – немолодий столяр, охочий до розмов, просиджував в кав’ярні всі вечори за кухлем пива; старий удівець, котрий постійно навідувався до кав’ярні, «… бо в його помешканні, відколи померла дружина, зіпсувався телевізор...» [52, с. 17]; Мірка – сумна й вродлива жінка, котра надавала перевагу чоловічому товаристві: «Вона мала великі очі, в яких ховалося не надто щасливе минуле, майже не всміхалася, коли з нею жартували й загравали чоловіки, й сиділа за столиком з відсутнім та байдужим виглядом» [52, с. 17]; праля, що просиджувала вечори «за горнятком кави, час від часу важко зітхаючи й кидаючи в бік столяра промовисті сумовиті погляди» [52, с. 54].

Особливою постаттю у повісті є власник кав'ярні – Роман. Він є рушієм створеного простору і водночас його уособленням. Авторка наділяє його рисами мрійника, ідеаліста, людини, що живе у своєму темпі й не піддається тиску зовнішнього світу: «Дядько Роман ніколи занадто не звикав до речей. Якщо у нього щось зникало або він щось губив, то не дивувався й не сумував з того приводу, лише зітхав і махав рукою, мовляв, немає нічого вічного» [52, с. 20]; «Дядько Роман, як ніхто, полюбляв дихати дощовою вільгістю й свіжістю. Така погода навіювала на нього меланхолію, він ставав замисленим і надовго поринав у мовчанку» [52, с. 21].

Усі персонажі повісті мають власну історію. Їх не ідеалізують і не засуджують, а просто показують як таких, що існують поруч. Саме ця нейтральність і тепла емпатія з боку авторки створюють особливу атмосферу прийняття інакшості.

Отже, зображення інакшості у творчості О. Сайко стає ключовим інструментом художнього дослідження людської індивідуальності та психологічної глибини персонажів. Інакшість у її творах постає як спосіб самовиявлення, прагнення бути собою та пошук прийняття. У повістях та оповіданнях письменниці зображено підлітків, яких суспільство таврує як «важких», «проблемних» чи «небезпечних», тоді як насправді ці персонажі є вразливими, щирими та здатними на глибокі почуття. Їхні зовнішні прояви інакшості – замкненість, зухвалість, протестна поведінка – є формою захисту від байдужості та стереотипів оточення. Вони несуть у собі особливе внутрішнє світло, котрого так гостро не вистачає в наш меркантильний час. Авторка пропонує читачеві замислитись над справжньою людяністю. Її герої часто опиняються перед моральним вибором, який водночас стає випробуванням їхньої здатності зберігати свою цінність і водночас сприймати інших. Конфлікт, який проживають персонажі, розгортається насамперед у площині особистих переживань і внутрішньої драми. Особливу роль у розкритті інакшості відіграють герої, які завдяки емпатії й щирості допомагають Іншому відкритися й прийняти себе, через що вони відчувають власну цінність, перестають

ховатися за агресією чи відчуженістю. Як зазначає Н. Горбач, система персонажів у прозі Сайко «підпадає під широке розуміння інклюзії» [16, с. 168], що включає не лише фізичні чи соціальні відмінності, але й психологічну унікальність кожного індивіда. Тож, інакшість у прозі О. Сайко – це не відхилення від норми, а важливий шлях до самопізнання та духовного зростання. Вона виявляє здатність сучасної української літератури формувати гуманістичний світогляд молодого читача, утверджуючи ідею, що бути Іншим – значить бути собою. Ця художня концепція перегукується із ширшими суспільними дискусіями про прийняття різноманіття та інклюзію, адже сучасне глобалізоване середовище вимагає від людини вміння не тільки співіснувати з інакшими, але й поважати їхні відмінності.

3.2 Типологія головних та другорядних персонажів

У творах О. Сайко головні персонажі – підлітки, які з різних причин виявляються «не такими, як усі»: через зовнішність, емоційність, соціальне походження, психічні особливості тощо. Їхня інакшість стає предметом неприйняття, глузувань або емоційного відторгнення. Другорядні персонажі, своєю чергою, виконують функцію посередників позитивних змін – саме вони виявляють розуміння, надають емоційну підтримку, сприяють формуванню внутрішніх орієнтирів та стимулюють героїв до особистісного зростання і віри в краще.

У статті Н. Горбач «Проблема дестигматизації хворого в повісті О. Сайко «Птахи завжди повертаються» окреслено типологію головних та другорядних персонажів творів О. Сайко. Зокрема, у прозовому доробку авторки виділено такі групи персонажів:

– герої наділені фізичними вадами («До сивих гір», «Забута мелодія», «Майже казка»);

– мають психічні розлади, психологічні проблеми або оточення вважає їх божевільними, дивакуватими («Птахи завжди повертаються», «Поки впаде зірка», «Кав'ярня на розі», «Майже казка»);

– походять із незаможних і/або неповних родин, а якщо мають мачуху чи вітчима – то лихих, несуть тягар батьківського досвіду чи поведінки («До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Нетутешній», «Слухаючи годинник», «Поки впаде зірка», «Майже казка»);

– опиняються на маргінесі суспільства («Волоцюги», «Забута мелодія»);

– не знаходять порозуміння з оточенням, прагнуть самотності, що може втілюватися в мотивах мандрів, дороги («Поки впаде зірка», «До сивих гір», «Майже казка», «Нетутешній»);

– мають ромське походження або в різний спосіб взаємодіють із представниками цього етносу, що одночасно символізує потяг до волі, надприроднього та іншує їх («Волоцюги», «Птахи завжди повертаються», «Поки впаде зірка»);

– через психоемоційну інакшість мають особливі стосунки з природою, наділені магічними здібностями («Поки впаде зірка», «Майже казка») [див.: 18].

Проаналізувавши такі твори О. Сайко, як «До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Забута мелодія», «Майже казка», «Кав'ярня на розі», «Новенька», «Теплий-теплий сніг», «Справжній друг», «Неправильні», «Незнайомка з тринадцятої квартири», ми доповнюємо і деталізуємо типологію головних та другорядних персонажів.

1. Інакші через фізичні особливості:

- Яська («До сивих гір») – дівчинка з горбом, яка усвідомлює цю ознаку як визначальний елемент своєї ідентичності, що впливає на її самооцінку: «Горбата Яська, ходи сюди, до нас, будемо бавитися…» [50, с. 17];
- Тереза («Новенька») – героїня з порушенням слуху, через що її часто неправильно сприймає оточення: «Та що з неї візьмеш, недочуває, то й навіть і не підкаже, глуха тетеря» [54, с. 8];

- Донька Ганни, Лісава («Майже казка») – піддається насмішкам однолітків через зовнішність, що формує відчуття соціальної відчуженості: «Гей ти, з котячими очима! Котячі очі бувають тільки у відьом…» [53, с. 13];
- Кривенька Мар'яна («Майже казка») – дівчина з інвалідністю, яка, попри зовнішні обмеження, здатна до формування глибоких міжособистісних зв'язків, адже стає близькою подругою доньки Ганни;
- Павчик («Справжній друг») – сприймається іншими як непримітний, через що отримує негативний ярлик, який позначає його нібито «неперспективність»: «Занадто він спокійний, правильний, сумирний, ще й малого зросту – тому й прилипло до нього оте "Павчик" ще з першого класу…» [54, с. 101] Його образ ілюструє соціальні механізми навішування ярликів і вплив стереотипів на самооцінку;

2. Демонструють ознаки психоемоційної нестабільності або оточення сприймає їх божевільними, такими, що відмовилися від соціально нормативного сценарію:

- Олена («Птахи завжди повертаються») – підліток, який перебуває в психіатричному закладі, демонструючи межі соціальної адаптації. Її внутрішні спогади та переживання поступово відкривають можливості відновлення соціальної ідентичності та інтеграції в позалікарняне життя;
- Ольга («Птахи завжди повертаються») – героїня, чий внутрішній світ та фантастичні «втілення» (включно з роллю коханки Юлія Цезаря) сприймаються оточенням як ознака відхилення від соціальних норм: «я була і рибкою, і комахою, і кішкою…» [55, с. 10]. Її поведінка ілюструє конфлікт між індивідуальною креативністю та соціальними очікуваннями;
- Магдалена («Птахи завжди повертаються») – виявляє нетипові для свого віку інтереси та спостережливість у соціальному середовищі: «я вчителька, маю великий досвід і добре знаюся на чоловіках» [55, с. 3];

- Галька («Птахи завжди повертаються») – проявляє емоційне зацікавлення й мріє про соціальне визнання, що не збігається з очікуваннями ровесників: «так мріяла сподобатися метематикові» [55, с. 3];
- пані Михайлина («Птахи завжди повертаються») – жінка, яка любить знайомитися та спілкуватися з новими людьми, але вибирає лише тих, хто може підтримати розмову;
- Ганна («Майже казка») – жінка, яка народжує дитину після сорока років, чим викликає осуд серед односельців: «Ви бачили Ганнине черевце?… Вона, певно, здуріла» [53 с. 9];
- Поет-невдаха («Кав'ярня на розі») – людина, яка постійно пише вірші, але відчуває, що суспільство його не розуміє, через що він часто втрачає сенс того, що робить, і припиняє писати. Його образ показує, як важливо знаходити підтримку для творчості та самовираження;
- Отець-богохульник («Кав'ярня на розі») – людина, чия віра зруйнована через конфлікти з церквою та людьми, яким він довіряв;

3. Походять із матеріально неспроможних родин:

- Леся («Теплий-теплий сніг») – дівчина, яка через відсутність модного одягу та сучасних гаджетів автоматично відчуває себе ізольованою від кола однолітків;
- Арсен («Зрада») – хлопець, якого соціум відразу помічає як «непристосованого» через брак мобільного телефону;
- Славка («Незнайомка з тринадцятої квартири») – від самого початку тексту видно його соціальне відчуження через одяг і поведінку: «Він тримався осторонь, не долучався до гурту хлопчаків…» [54, с. 132];

4. Мають складні стосунки в родині (або з мачухою чи вітчимом), через що відчувають самотність, відчуження, ізоляцію:

- Яська («До сивих гір») – після смерті матері дівчина опиняється у стані емоційної ізоляції, який посилюється присутністю батька та

нових членів родини, які не розуміють її переживань. Нові члени сім'ї формують новий простір приниження та емоційного тиску;

- Олена («Птахи завжди повертаються») – після смерті батька та повторного шлюбу матері, дівчина відчуває дистанцію і холод у стосунках із ненею, що формує відчуття ізоляції та самотності, яке впливає на її психологічний стан;
- Романа («Забута мелодія») – появу нової жінки в житті батька сприймає як зраду пам'яті матері, що змушує її шукати нові шляхи самореалізації та емоційної підтримки;
- Володька («Неправильні») – хлопець, якого залишила мати та виховувала тітка, відчуває емоційну нестачу і соціальну відстороненість, що формує стереотипи про його «неправильність» у сприйнятті оточення.

5. Персонажі ромського походження, що автоматично виключає їх із соціуму:

- Арсен («Зрада») – через зовнішні ознаки та життя в інтернаті суспільство сприймає його як потенційно ненадійного чи небезпечного: «…хлопець, чимось схожий на цигана, худорлявий, з чорним вихрястим чубом…» [54, с. 125];

6. Мають особливий зв'язок із природою, символами:

- Лісава («Майже казка») – природа стає для неї простором комунікації та духовного переживання.

7. Персонажі, котрі прагнуть до усамітнення, що втілено в мотивах дороги:

- Яська («До сивих гір») – після втрати близької людини дівчина відчуває потребу втекти та знайти спокій: «Попереду, ген за обрієм, впинаючись вершечками у самісіньке небо, височіли далекі-далекі сиві гори» [50, с. 62]. Мотив дороги символізує пошук автономії та внутрішньої свободи;

- Лісава («Майже казка») – героїня прагне зустріти коханого, і її вихід у ніч стає символом відокремлення від соціального середовища: «…в небі зловісно загуло, загуркотіло… Вона впала, уражена блискавкою» [53, с. 63].

8. Мають характеристику «тяжкого підлітка», однак насправді наділені позитивними якостями та бажанням змінитися:

- Ігор Чалага («Новенька») – зовнішній імідж «тяжкого підлітка» не відображає його здатності до співчуття та емпатії, але поява нової однокласниці запускає процес внутрішніх змін, що демонструє потенціал до морального розвитку;
- Володька («Неправильні») – його поведінка, відхилена від шкільних норм, спричиняє соціальну ізоляцію.

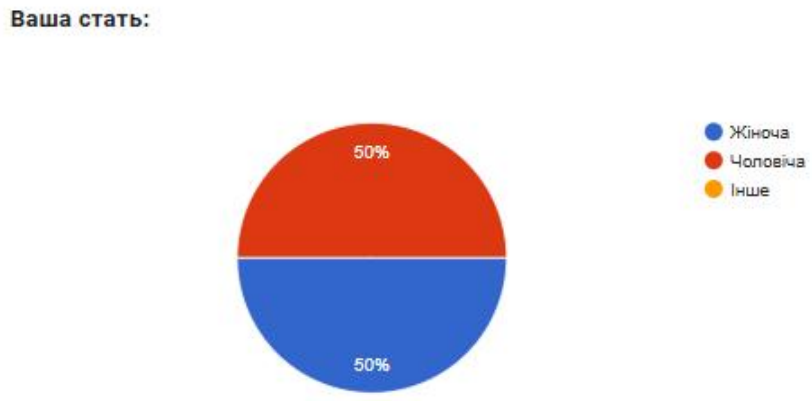
9. Герої, що уособлюють соціальний осуд:

- батько та мачуха Яськи («До сивих гір») – не намагаються зрозуміти переживання дівчини, ігноруючи її емоційні потреби. Їхня поведінка підкреслює роль сімейного середовища у формуванні відчуття маргіналізації;
- мати Олени («Птахи завжди повертаються») – не інтегрує дівчину в родинний простір, що посилює її відчуття ізоляції;
- баба Василина («Незнайомка з тринадцятої квартири»), котра репрезентує стереотипне мислення щодо підлітків: «Може, злодій який?» [54, с. 133].

10. Персонажі, чия присутність у тексті символізує надію, віру в себе та перспективу особистісного оновлення.

- Михайло («До сивих гір») – виступає моральною опорою для Яськи, допомагаючи сприймати життя навіть у складних умовах: «Радій життю, Яську…» [50, с. 48];
- продавець солодощів («Птахи завжди повертаються») – навчає героїню сприймати самотність як природний стан і знаходити у ньому ресурси

для розвитку: «Самотність – це не так важко й погано. Треба вміти з нею вживатися» [55, с. 43];

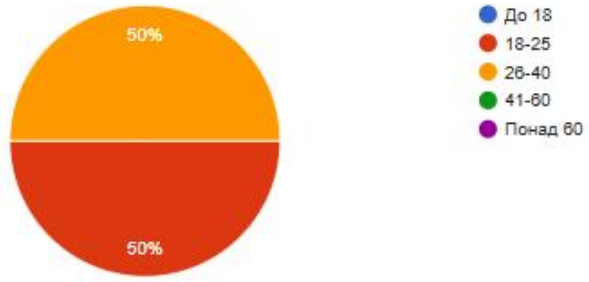

- Віктор («Теплий-теплий сніг») – здатний побачити внутрішню красу людини, відокремлюючи її від колективних ярликів: «…саме ця біла ворона, і ніяка інша, мені дуже подобається!» [54, с. 98];
- Ксеня («Незнайомка з тринадцятої квартири») – допомагає «тяжкому підлітку» відчути підтримку і зрозуміти, що оцінка через ярлики не відображає його справжньої цінності.

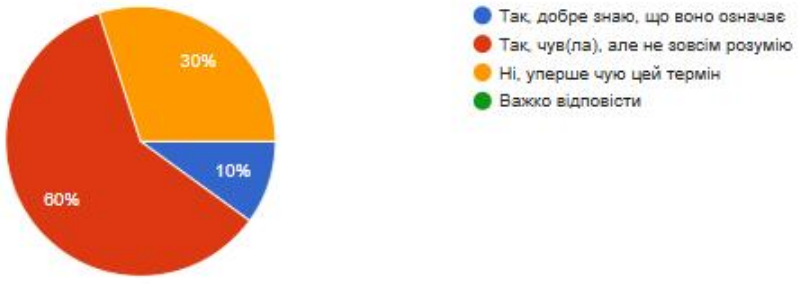
Отже, типологія персонажів у творах О. Сайко засвідчує глибоке занурення авторки в проблематику соціальної стереотипізації та маргіналізації, психологічної травматизації. Образи таких героїв втілюють специфіку і складність підліткового світу, де стикаються жорстокість, нерозуміння, але водночас відкритість до змін, емпатія та віра в перетворення.

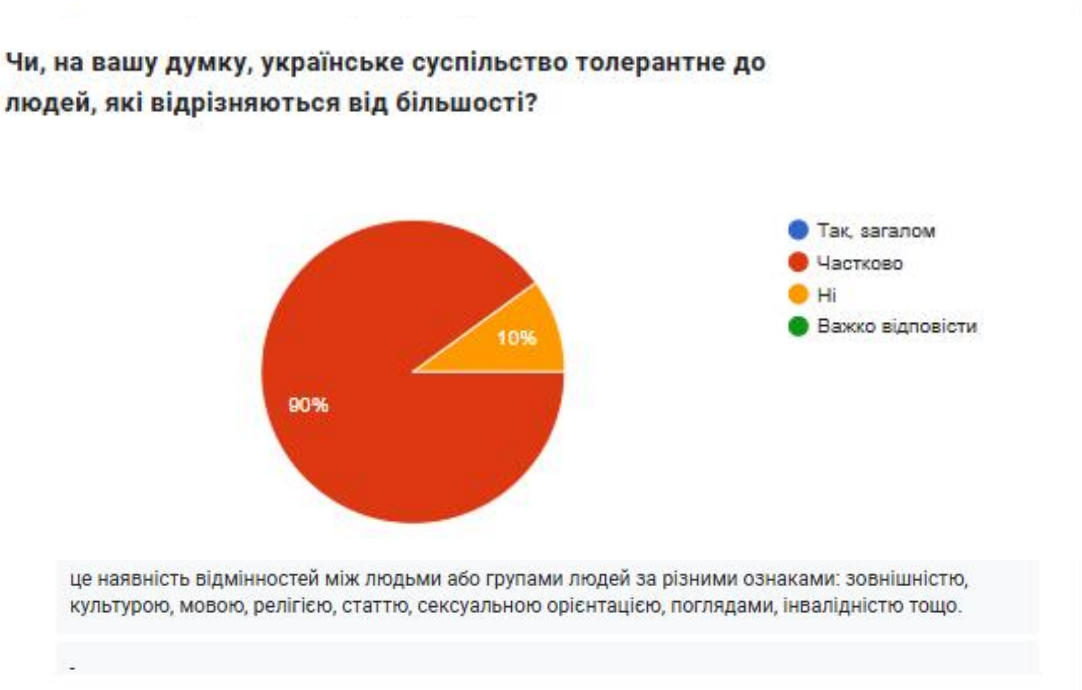
Додаток 1.

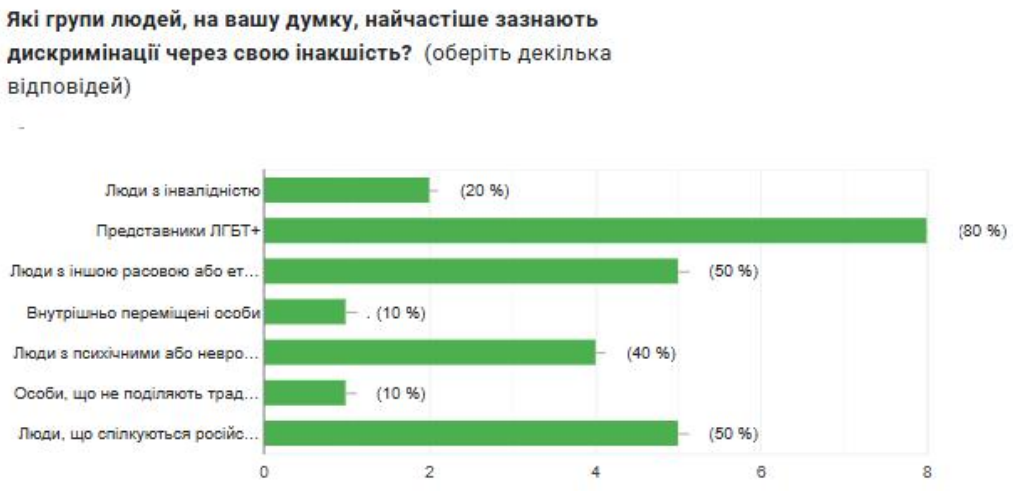
Ваш вік:

Чи знайоме вам поняття «інакшість»?

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати магістерського дослідження варто наголосити, що феномен інакшості через його багатовимірність є об’єктом міждисциплінарних студій, зокрема, філософії, психології, соціології, культурології, літературознавства, й постійно набуває нових наукових осмислень.

У рамках роботи проаналізовано концепт Іншого через призму філософських та соціально-психологічних теорій, оскільки питання інакшості

нерозривно пов’язане з поняттями ідентичності, взаємодії «Я–Інший», рівності та взаємоповаги. Сьогодні суспільне сприйняття інакших осіб часто характеризується нерозумінням і упередженістю, що створює перешкоди для комунікації. Ставлення оточення до інакших представників суспільства формується під впливом глибоко вкорінених стереотипів, які виявляються в поєднанні співчуття та емпатії з одночасним неприйняттям або агресивною реакцією.

Явище інакшості широко аналізується в літературознавчих дослідженнях, де воно виступає основою для вивчення соціокультурних, етнічних, ґендерних, психологічних та інших проявів індивідуальності, представлених у художніх творах. Аналіз таких текстів дозволяє окреслити соціальні та культурні механізми прийняття або відторгнення інакших людей, простежити психологічні й етичні наслідки стигматизації, оцінити вплив особистого досвіду автора на сприйняття моральних орієнтирів читача.

Термін «дитяча література» є багатозначним і не має єдиного тлумачення в науковому середовищі. У працях дослідників він розглядається у двох основних вимірах: твори, які створюють самі діти, відображаючи власне бачення світу, мовну інтуїцію та початкові літературні навички; твори дорослих авторів, адресовані юним читачам різних вікових категорій. Разом із тим, цей тип літератури має низку специфічних ознак, що відрізняють його від інших літературних напрямів. Зокрема, автори зважають на психологічні особливості дитячого сприйняття, вікові можливості читачів, рівень їхніх знань і життєвого досвіду. Тематичний спектр таких творів охоплює питання становлення особистості, морального вибору, дружби, добра і зла, співчуття, сімейних і соціальних відносин. Також вагоме значення має візуальне оформлення книжки – ілюстрації, шрифт, структура тексту, які сприяють легшому сприйняттю. Яскравими прикладами є твори А. Бачинського («140 децибелів тиші»), Л. Денисенко («Майя та її мами»), О. Драчковської («Зайчик-нестрибайчик і його сміливa мама»), К. Бабкіної («Гарбузовий рік», «Шапочка і кит»), Т. Стус («Таємні історії маленьких і великих перемог»), Н. Гербіш

(«Мене звати Мар’ям»), (К. Тихозорої «Дім») та інших сучасних українських письменників, які через образи дітей порушують глибокі морально-етичні питання. У їхніх текстах осмислюються проблеми прийняття Іншого, подолання байдужості, пошуку власної ідентичності. У межах дитячої літератури проблематика інакшості тісно переплітається з питаннями ґендерної рівності. Сучасні українські наукові розвідки демонструють поступове переосмислення та руйнування традиційних ґендерних стереотипів, які тривалий час визначали зміст дитячих творів. У новітніх текстах для дітей дедалі частіше порушуються теми рівноправності між хлопчиками й дівчатками, ставиться під сумнів усталене уявлення про «чоловічі» та «жіночі» ролі, моделі поведінки, види діяльності й емоційне самовираження.

Нами було виявлено, що проблематика інакшості в літературі для підлітків займає центральне місце, адже саме цей віковий період пов’язаний зі становленням світогляду та формуванням моральних орієнтирів. Одним із ключових способів репрезентації інакшості в творах для підлітків є образи персонажів, які з різних причин опиняються поза межами соціальної норми. Це представники етнічних, культурних, релігійних або соціальних меншин, особи з інвалідністю, вимушені переселенці, біженці або ті, хто не відповідає очікуванням суспільства за поведінкою, зовнішністю чи світоглядом. У сучасній українській підлітковій прозі простежується тенденція до зміщення акценту з поверхового опису таких персонажів на психологічну глибину їхнього внутрішнього світу. Автори прагнуть показати боротьбу героїв за самоприйняття, гідність і право бути собою, їхні сумніви, страхи, прагнення до дружби та любові. Так, сучасні автори звертають увагу на проблему булінгу (А. Нікуліна «Сіль для моря або білий Кит»), фізичної або психологічної інакшості (В. Гавриш та А. Беницький «Blindman», О. Радушинська «Метелики у крижаних панцирах», Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая»), питання ґендеру (М. Коцюбинський «Харитя», В. Винниченко «Ой, випила, вихилила»).

У ході дослідження проаналізовано прозовий доробок О. Сайко, а саме: роман «Забута мелодія»; повісті «До сивих гір», «Птахи завжди повертаються», «Майже казка», «Кав'ярня на розі»; збірка оповідань «Новенька та інші історії», серед яких знаходимо тексти про булінг, інклюзію, соціальну інакшість. Твори авторки вирізняються глибоким психологізмом і універсальністю проблематики, адже вони орієнтовані не лише на підліткову авдиторію, а й на усіх, хто переживає самотність, нерозуміння чи внутрішній пошук себе. Одним із найвиразніших прикладів такої тематики є повість «Птахи завжди повертаються», де головна героїня, Олена, постає уособленням людської вразливості та непристосованості до жорстокого світу. Потрапивши до психіатричної лікарні, дівчина проходить шлях глибокого осмислення власного досвіду і стикається з байдужістю суспільства до тих, кого вважають «ненормальними». У збірці «Новенька та інші історії», що об'єднує двадцять оповідань, О. Сайко звертається до психологічного світу підлітків, показуючи процес дорослішання, самопізнання та зіткнення з моральними викликами сучасності. Центральною темою більшості творів є булінг, підліткова дружба, перші симпатії, пошук справжніх почуттів, родинні і педагогічні стосунки, де письменниця розкриває психологічну дистанцію між дітьми та дорослими. Не менш емоційно насиченою є повість «Забута мелодія», у якій О. Сайко створює мультиплановий художній світ, поєднуючи елементи психологічного детективу й ліричної драми. Героїня проходить шлях від відчуження до самопізнання, відкриваючи для себе істинні духовні цінності. У «Майже казка» письменниця

розповідає історію жінки, яка свідомо порушує соціальні норми, відмовляючись жити за загальноприйнятими сценаріями. У «Кав'ярня на розі» авторка створює символічний простір прийняття, де збираються люди, яких суспільство не розуміє або відкидає. Повість «До сивих гір» є яскравим прикладом сучасної підліткової прози, у якій авторка показує дітей із непростими життєвими ситуаціями, а їхні внутрішні конфлікти й емоційні переживання подані з такою достовірністю, що вони резонують із досвідом читачів.

У роботі також було проаналізовано образну типологію героїв О. Сайко. Насамперед авторка акцентує на персонажах із фізичними вадами або зовнішніми відмінностями, які стають джерелом соціального болю, але водночас формують внутрішню силу та здатність до самопізнання. Такі герої (Яська, Тереза, Кривенька Мар'яна) показують, як тілесна інакшість сприяє їхній моральній зрілості. Інша група охоплює психоемоційно нестабільних або соціально неприйнятих персонажів, чиї дії сприймаються суспільством як «ненормальні». Через них О. Сайко досліджує межу між божевіллям і творчістю, соціальною нормою та внутрішньою свободою. Образи Олени, Ольги, Ганни, поета-невдахи демонструють внутрішні пошуки сенсу, прагнення залишатися собою всупереч суспільним тискам. Вагому частину становлять персонажі з родинними або соціальними травмами – діти з неблагополучних сімей, підлітки, які відчувають емоційну ізоляцію. Вони (Романа, Володька, Олена, Яська) символізують типову для підліткового віку кризу самотності, посилену байдужістю дорослого світу. Окремо виділяються герої з маргіналізованих соціальних груп – діти з бідних родин або ті, кого суспільство таврує через походження. У їхніх образах письменниця показує соціальну нерівність, що часто маскується під моральні оцінки. Також у творах з'являються персонажі-наставники, котрі допомагають іншим прийняти власну інакшість, знайти внутрішній спокій чи надію. Їхнє завдання – підтримати героя у процесі самопізнання (Михайло, Віктор, продавець солодощів, Ксеня).

Отже, результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що феномен інакшості в прозі О. Сайко має багатовимірний характер і потребує подальшого комплексного вивчення. Твори письменниці відкривають широке поле для інтерпретацій, оскільки інакшість в них постає передусім як внутрішній стан особистості, що шукає прийняття, любові та розуміння. Важливим напрямом подальших студій може стати зіставний аналіз прози О. Сайко з творами сучасних українських авторів, у яких осмислюється схожа проблематика, що дозволить визначити індивідуальний внесок письменниці у формування нової гуманістичної парадигми української літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва О., Антощенко Я., Базима Н. та ін. Як ти? Уроки з психології для школярів (10–14 років) : навч.-метод. посіб. для педагогів і психологів. Київ, 2024. 347 с.
2. Андрусяк І. Стефа і її Чакалка. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6538 (дата звернення: 10.09.2025).
3. Бабкіна К. Гарбузовий рік. Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. 48 с.
4. Бабкіна К. Шапочка і Кит. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 60 с.
5. Бачинський А. 140 децибелів тиші. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 56 с.
6. Білецький Д. Українська дитяча література : для педагогічних інститутів і педагогічних училищ. Київ : Радянська школа, 1963. 263 с.
7. Бліндюк М. Що таке інклюзивна література й кому вона потрібна? URL: https://suspilne.media/102469-so-take-inkluzivna-literatura-j-komu-vona-potribna/ (дата звернення: 10.09.2025).
8. Бойцун І. Дитяча література : навчальний посібник для студентів вищого навчального закладу. Луганськ : ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2013. 319 с.
9. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі: статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. URL: https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine (дата звернення: 10.09.2025).
10. Веба Ю. Чому ми не приймаємо інакшість? URL: https://www.village.com.ua/village/life/simple-words/285875-chomu-mi-ne-priymaemo-inakshist (дата звернення: 10.09.2025).
11. Винниченко В. Намисто. Київ : Веселка, 1989. 380 с.
12. Виставка «Blindman». URL: https://www.americahousekyiv.org/events/2020/1/23/-blindman (дата звернення: 10.09.2025).
13. Вовк О. Основні завдання української дитячої літератури. URL : https://litmisto.org.ua/?p=25597 (дата звернення: 11.08.2025).

14. Гальчук О. «Інша» / «Інший» у картині світу автора (на матеріалі малої прози Галини Пагутяк). *Вихід за межі: інклюзивна література як голос "іншого"* : матеріали міжнар. наук. конф. Запоріжжя, 2024. С. 19–22.
15. Гербіш Н. Мене звати Мар'ям. URL: https://4read.org/2060-gerbysh-nadyyka-mene-zvati-maryam.html (дата звернення: 10.09.2025).
16. Гнідець У. Концептуалізація розуміння сучасної літератури для дітей та юнацтва в світлі наукової критики. *Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. 2011. № 1. С. 27.
17. Гнідець У. Поняття «класична дитяча література» в німецькому літературознавстві XX століття. *Вісник національного університету «Львівська політехніка».* 2005. № 538. С. 73–77.
18. Горбач Н. Проблема дестигматизації хворого в повісті О. Сайко «Птахи завжди повертаються». *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2024. Т. 1. № 80. С. 167–172.
19. Горбач Н. Художня рецепція феномену інакшості як підґрунтя інклюзії (за повістю Д. Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая»). *Актуальні питання гуманітарних наук* : *міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету*. 2023. № 65. Т. 1. С. 148–153.
20. Горбач Н., Пустовойтенко Т. Війна як чинник формування інклюзивної культури в оповіданні Ю. Іллюхи «Саня». *Мова. Література. Фольклор.* 2025. № 1. С. 62–67.
21. Гребенюк М. Самоідентифікація як механізм формування ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 8. С. 219–228.
22. Гурдуз А. Інші у фентезі перших десятиліть XXI ст.: маски і ролі. *Вихід за межі: інклюзивна література як голос "іншого":* матеріали міжнар. наук. конф., Запоріжжя, 2024. С. 36–39.

23. Гусерль Е. Ідеї чистої феменології і феменологічної філософії. Харків : Фоліо, 2020. 348 с.
24. Драчковська О. Зайчик-нестрибайчик та його смілива мама. Чернівці : Книги – ХХІ, 2019. 32 с.
25. Денисенко Л. Майя та її мами. Київ : Видавництво, 2016. 66 с.
26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 р. № 2657 VII. *Відомості Верховної ради.* 2019. № 5. С. 33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text (дата звернення: 22.08.2025).
27. Зубарєв О. Життєвий світ Іншого та проблема його розуміння у феноменології А. Шюца. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2014. № 20. С.68–75.
28. Катерина Бабкіна видасть першу дитячу книгу. URL: https://starylev.com.ua/news/kateryna-babkina-vydast-pershu-dytyachu-knyzhku (дата звернення: 20.09.2025).
29. Качак Т. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Лінгвістика і літературознавство* : зб. наук. ст. 2009. № ХХ. С. 425–436.
30. Качак Т. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти : зб. наук. метод. ст. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2013. 132 с.
31. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : Академія, 2016. 352 с.
32. Коцюбинський М. Харитя. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1057#google_vignette (дата звернення: 10.09.2025).
33. Кизилова В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навч.-мет. посібн. для студ. вищих навч. закл. Старобільськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 236 с.
34. Кристева Ю. Самі собі чужі. Київ : Основи, 2004. 262 с.

35. Лист Лесі Українки 25.01.1904 р. до сестри Ольги. URL: https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1904/19040125.html (дата звернення: 10.09.2025).
36. Лях В., Пазенюк В. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія : навч. посібник. Київ : Ваклер, 1996. 428 с.
37. Матіяш Д. Марта з вулиці Святого Миколая. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 240 с.
38. «Майя та її мами»: вийде дитяча книжка про толерантність. URL: https://www.barabooka.com.ua/majya-ta-yiyi-mami-vijde-dityacha-knizhka-pro-tolerantnist/ (дата звернення: 22.09.2025).
39. На боці читача: думка психолога й бібліотекаря про булінг у літературі. URL: https://nus.org.ua/2019/06/06/na-botsi-chytacha-dumka-psyhologa-j-bibliotekarya-pro-buling-u-literaturi/ (дата звернення: 10.09.2025).
40. Нікуліна А. Сіль для моря або білий кит. Харків : Vivat, 2017. 224 с.
41. Осмоловська О. Формування видавничого напряму української інклюзивної літератури як новітнього тренду розвитку видавничої справи. *Integrated communications*. 2017. Вип. 4. С. 27–32.
42. Осмоловська О. «Інклюзивна література» – забаганка чи необхідність? URL: https://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/22995 (дата звернення: 20.09.2025).
43. Пагутяк Г. Потонулі в снігах : новели, оповідання, есеї. Львів : Піраміда, 2010. 184 с.
44. Паламарчук М. Досвід взаємодії з соціально стигматизованою групою як чинник зміни уявлень про її представників. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2020. № 6. С. 277–289.
45. Пустовойтенко Т. Повість А. Бачинського «140 децибелів тиші» як інструмент розвитку інклюзії. *Українська література в просторі культури і цивілізації* : збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. С. 120–122.
46. Радушинська О. «Метелики у крижаних панцирах». URL: ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=26544 (дата звернення: 15.06.2025).

47. Роздобудько І. Пригоди на невідомому острові. Вінниця : Теза, 2008. 156 с.
48. Розмова про війну: 10 дитячих книжок, які допоможуть батькам. URL: https://rubryka.com/article/10-childrens-books-about-war/___(дата звернення: 22.09.2025).
49. Романишин Р., Лесів А. Голосно, тихо, пошепки. URL: https://starylev.com.ua/golosno-tyho-poshepky (дата звернення: 20.09.2025).
50. Сайко О. До сивих гір. *Сайко О. До сивих гір*. Львів : ЛА «Піраміда», 2015. С. 3–62.
51. Сайко О. Забута мелодія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 272 с.
52. Сайко О. Кав'ярня на розі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 176 с.
53. Сайко О. Майже казка. Львів : Мультимедійне видавництво Стрельбицького, 2018. 66 с.
54. Сайко. О. Новенька та інші історії : оповідання. Львів *:* Видавництво Старого Лева, 2014. 192 с.
55. Сайко О. Птахи завжди повертаються. Київ : Академія, 2017. 128 с.
56. Сорока Ю. Свої, чужі, різні: соціокультурна перспектива сприйняття Іншого : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 332 с.
57. Стус Т. Таємні історії маленьких і великих перемог. Київ : #книголав, 2023. 88 с.
58. Тема людей з інвалідністю в сучасній українській літературі. URL: https://starylev.com.ua/blogs/tema-lyudey-z-invalidnistyu-v-suchasniy-ukrayinskiy-literaturi?srsltid=AfmBOordifV0xKi2DQMB14sgq4RBgFXoRVzctRlVrmqQ_uEtfNzZu6jZ_(дата звернення: 10.09.2025).
59. Тихозора К. Дім. Харків : Ранок, 2022. 36 с.
60. Тихомірова Ф. Проблема інакшості: практичні та теоретичні аспекти. *Філософська думка*. 2019. № 3. С. 60–69.
61. Чернишенко В. Битва за місто. Київ : Artbooks, 2022. 36 с.
62. Шумейко Н. Відображення форм взаємодії культур та соціальної інакшості в деяких художніх творах та публіцистичних нарисах другої половини XX

століття. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Філологія, педагогіка, психологія*. 2013. № 26. С. 157–164.

63. Я Оксана, і я вижила – історія українки з інвалідністю з дитбудинку, яка стала легендою світового спорту. URL: https://www.enableme.com.ua/ua/article/a-oksana-i-a-vizila-istoria-ukrainki-z-invalidnistu-z-ditbudinku-aka-stala-legendou-svitovogo-sportu-10531 (дата звернення: 20.08.2025).
64. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі: статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України. URL: https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine (дата звернення: 20.08.2025).
65. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality. URL: https://www.academia.edu/50118615/Berger_Social_Construction_of_Reality (дата звернення: 10. 06. 2025).
66. Todorov T. Civilized Talk. URL: https://www1.project-syndicate.org/commentary/civilized-talk-2008-05 (дата звернення: 10.08.2025).

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Пустовойтенко Тетяна Сергіївна, студентка 2 курсу заочної форми навчання філологічного факультету, спеціальності 035 "Філологія", спеціалізації 035.01 "Українська мова та література", освітньої програми "Українська мова та література", адреса електронної пошти pomilka2000@gmail.com, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота магістра на тему "Художня рецепція феноменому інакшості в прозі О. Сайко" відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України "Про освіту", зі змістом яких ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата 01.12.2025 Підпис _____ Т. С. Пустовойтенко

Дата 01.12.2025 Підпис _____ Н. В. Горбач